

TARTU ÜLIKOOL
SOTSIAAL- JA HARIDUSTEADUSKOND
ERIPEDAGOOGIKA OSAKOND

Tuuli Teiter

5-6-aastaste laste vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuur

Magistritöö

Läbiv pealkiri: 5-6-aastaste laste tekstiloomes oskused – suulise jutustuse sidusus

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Marika Padrik (eripedagoogika, MA)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Osakonna juhataja: Kaja Plado (eripedagoogika, MA)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Osakonnas registreeritud

.....
(allkiri)

.....
(kuupäev)

Tartu 2010

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärk oli uurida 5- ja 6-aastaste laste vahendamata ja vahendatud jutustuste mikrostruktuure. Uuriti pildiseeria ning kuulatud jutustuse põhjal koostatud ümberjutustuste mahtu, erinevate leksikaalsete ja grammatiliste vahendite kasutamist sidususe eesmärgil ning kasutatud vormiliste sidususe vahendite adekvaatsust. Uurimuses osales 35 5-aastast ja 39 6-aastast eakohase kõnearenguga last. Kontrollgruppi kuulusid 22 alakõne diagnoosiga last. Võrdlemisel kasutati Ruuli (2009) magistritöö andmeid samade laste vahendamata jutustuste kohta.

Selgus, et ümberjutustuste mahu ning erinevate sidususe liikide kasutamise osas eakohase kõnearenguga laste vanusegruppide vahel olulist erinevust ei olnud, kuid reeglina olid 6-aastaste laste jutustused pikemad ning kasutati rohkem erinevat liiki sidususe vahendeid. 6-aastased lapsed kasutavad sidususe vahendeid eesmärgipärasemalt ja õigemini 5-aastastega võrreldes. Tulemusi võrreldes ilmnes, et AK laste ümberjutustused erinesid eakaaslaste omadest oluliselt järgmiste näitajate osas: ümberjutustuste maht, erinevate sidususe vahendite kasutamine ning sidususe adekvaatsuse koefitsient. Ilmnes, et lastele esitatud originaaljutustusega võrreldes, olid kõigi laste ümberjutustused märkimisväärselt lühemad ning kasutati vähem erinevaid sidususe vahendite liike. Laste vahendatud jutustused olid vormiliselt sidusamad võrreldes vahendamata jutustustega.

Seega võib öelda, et 6-aastaste laste ümberjutustuste mikrotasand oli üldjuhul struktureeritum 5-aastaste laste ümberjutustustega võrreldes, AK laste vahendatud jutustuste mikrotasand oli oluliselt vähem struktureeritud kui EK lastel, laste jutustustes esines vormilise sidususe vahendeid vähem ja harvem kui originaaljutustuses ning laste vahendatud jutustused on vormiliselt sidusamad vahendamata jutustustega võrreldes. Samuti võib öelda, et 5-6-aastaste laste vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuuride hindamine võimaldab eristada alakõnega lapsi eakohase kõnearenguga lastest ning määratleda laste tekstilooma oskuse potentsiaalset arenguvalda.

ABSTRACT

The aim of this study was to investigate the microstructure of 5- and 6-year-old children's narratives. It was investigated productivity of sentences and words, intersential and withinsential cohesion and cohesive adequacy in narratives that were elicited through picture-series and heard stories. The study involved 35 5-year old and 39 6-year old children with normal language development. The test group included 22 children with language impairment. In comparison, Master's thesis of Ruul (2009) information of the narratives of the same children was used.

It was found that there was no significant difference in the volume of retold stories and in the use of various cohesion types between the age groups of children with normal language development, but principally – retold stories of the 6-year old children were longer and more various types of cohesion means were used when compared to the 5-year old children. It turned out that the cohesion adequacy coefficient of the 6-year old children was much higher than the coefficient of the 5-year old children. When comparing the results of children with and without language impairment it appeared that the volume of retold stories of children with language disorder was much smaller, much less different means of cohesion were used and the cohesion adequacy coefficient was substantially lower. It appeared that the retold story of every child was significantly shorter and less types of cohesion were used, compared with the original stories that children were told. It turned out that the retold stories were longer and – compared to the narratives – they mediated much more various types of cohesion.

Compared with 5-year old children, the micro-level of the retold stories of the 6-year old children was more structured, a micro-level of the retold stories passed on by children with language disorder was much less structured (compared to the children without language impairment), narratives of the children had less means of formal cohesion than the original narrative did, and – compared to the narratives, stories told by children (story-retells) were technically more cohesive. Thus, we can say that evaluating of the microstructures of the narratives and story-retells of 5-6-year old children makes it possible to distinguish children with normal language development from children with language impairment and to identify the potential development of children's text creation ability.

5- ja 6-aastaste laste vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuur

Jutustus kui diagnostika vahend

Laste suulise kõne uurimiseks on mitmeid võimalusi, neist peamised on vestlus, vabamäng ning jutustus. Erinevad meetodid aitavad rohkemal või vähemal määral eristada laste jutustamisoskuse tasemeid. Uuringud on näidanud, et jutustuse ehk narratiivi puhul kasutavad lapsed oluliselt pikemaid ja keerulisemaid lausungeid kui vestluse puhul (Russell, 2004). Narratiivi koostamine on suhteliselt lähedane ülesanne spontaansele kõnele, mille hindamine on oluline, et saada terviklik pilt lapse kõne arengust.

Nii keeleteadlased kui ka teised keele ja kõne uurimise ning arendamisega tegelevad spetsialistid hindavad keeles/kõnes nelja aspekti: fonoloogia, grammatika, semantika ning pragmaatika (Busari, Weggelaar, 2004). Enamik keeleteste vaatlevad sõnu, fraase ja lauseid kõnes isoleeritult. Narratiiv nõuab lastelt aga kombineeritud sõnade ja lausete kasutust kindlal eesmärgil. Jutustus on kõne vorm, mida laialdaselt kasutatakse igapäevases elus. Jutustamisoskus on justkui sild suulise ja kirjaliku kõne vahel. Nimelt saab jutustamisoskuse taseme järgi prognoosida hilisemat keelelist ja akadeemilist arengupotentsiaali. Samas ei ole olemas ühtki head jutustamisel baseeruvat testi koolieelikute ja kooliealiste laste uurimiseks (Dube, Hayward, Schneider, 2002).

Inglisekeelses maailmas on mitmeid erinevaid standardiseeritud teste, mis võimaldavad hinnata laste keelelisi oskusi. Eesti keeles puuduvad hetkel veel testid nii keeleliste oskuste kui ka jutustamisoskuse hindamiseks. Ent logopeedid vajavad diagnostilist vahendit, mida sobiks kasutada kõnetesti osana või iseseisva testina selleks, et võimalikult kiiresti ning objektiivselt hinnata lapse tekstilooma oskust ning eristada kõnepuudega lapsi eakohase kõnearenguga lastest.

Tekstilooma, sh jutustuse genereerimine nõuab erinevaid osaoskusi: teemakohase materjali valik, materjali järjestamine, teksti sõnastamine (so. teabe jaotamine lausete vahel, sõnavalik, lauseloome, lausete seostamine) ning teksti täiendamine-parandamine (Karlep, 1998). Seega võib jutustusi uurides saada teavet väga paljude keele ja kõne aspektide kohta. Laste jutustusi peetaksegi rikkaks infoallikaks nii lingvistiliste, pragmaatiliste kui ka akadeemiliste oskuste hindamiseks (Botting, 2002; Hoffman, 2009). Jutustuste koostamine demonstreerib laste võimeid oma mõtteid loogiliselt reastada, seostada eelnev kogemus hetkesündmusega, kasutada sobivaid lingvistilisi vahendeid sidususe saavutamiseks ning arvestada kuulaja vajadustega (Ripich, Griffith, 1988).

Liles, Duffy, Merritt, Purcell (1995) toovad esile põhjused, miks peaks kasutama jutustust kliinilises kontekstis. Jutustused annavad informatsiooni:

1. Lapse kogemustest ja teadmistest maailma kohta ning nende struktureerimisest ja esitamisest.
2. Lapse kognitiivsetest oskustest.
3. Lapse võimetest astuda suhtlussituatsiooni teistega.
4. Lapse oskustest kasutada lingvistilisi vahendeid teistega suhtlemisel.

Botting (2002) toob välja kolm peamist teoreetilist põhjust narratiivi kasutamiseks kliinilise diagnostika vahendina:

1. Jutustamisoskuse areng lapsel kulgeb selgete arenguliste trendidena sõltumata populatsioonist ja ajast.
2. Jutustamisoskus on tihedas seoses hilisemate lugemis- ja kirjutamisoskustega.
3. Jutustamisoskus aitab eristada kõne- ja keelepuudega lapsi eakohase arenguga lastest. Samuti aitab see eristada erinevaid alagruppe kõne- ja keelepuudega laste seas, st kellel on primaarselt kahjustunud lingvistiline pool, kellel aga pragmaatika ning kellel on mõlemas vallas raskusi (autistid).

Koolieelikute kõne arengut uurinud teadlased rõhutavad tugevat seost suulise jutustuse arengu ja kirjaoskuse arengu vahel. Arvatakse, et jutustamisoskus on üks parimaid õpiraskuste ja kõnepuuetega laste kooliedukuse ennustajaid (Kaderavek, Sulzby, 2000).

Botting (2002) tõstatab küsimuse, milline jutustamisviis on kõige efektiivsem hindamaks 7-8-aastaste laste kõnet. Ta võrdles ümberjutustust ning iseseisvat jutustust piltide põhjal primaarse alakõnega (*SLI*) ja pragmaatikapuudega (*pragmatic language impairment*) lastel. Uurimuse kohaselt ei ole ümberjutustusest saadud informatsioon piisav, et avastada kõnepuuet (*language impairment*). Uurimusest tuli välja, et vahendamata jutustustes esines rohkem vormivigu kui ümberjutustustes (Botting, 2002). Seega soovib autor kliinilises praktikas kasutada iseseisvat jutustust piltide põhjal, et selguksid paremini kõne grammatiliseksikaalsed iseärasused.

Samas tuleb esile tuua ka seda, et kõnepuude avastamine pole logopeedide ainus ja olulisim eesmärk. Tuvastades vajakajäämisi kõnearengus ja/või jutustamisoskuses, tuleb välja selgitada lähima arengu vald ehk potentsiaalne võimekus, mida vahendatud jutustuse uurimine omakorda võimaldab. Botting'i (2002) järgi annab vahendatud jutustus lapsele ette mudeli, mille toel saab genereerida terviklikuma ja sidusama jutustuse võrreldes vahendamata jutustusega. Karlep (2003) toob välja, et kuulnud teksti ümber jutustades on lapsel osaliselt

võimalik kasutada originaaljutustuse keeleüksusi. Vahendatud tekstilooma analüüsimisel on võimalik hinnata, mil määral toetutakse etteantud mudelile ning milliseid keeleüksusi lisaks vahendamata jutustusele kasutatakse või kasutusele võetakse.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et jutustuse uurimine annab rikkalikult teavet erinevate keele ja kõne aspektide kohta. See on pannud uurijad valikute ette, milliseid aspekte ning kuidas uurida ja analüüsida. Lähtutud on sellest, et jutustustel on struktuur, mis koosneb erinevatest elementidest. Jutustuste analüüsimisel vaadeldakse eraldi mikro- ja makrostruktuuri.

Jutustuse struktuur

Teksti struktuur on üles ehitatud hierarhiliselt, mille väikseimaks analüüsiüksuseks on *propositsioon* (van Dijk & Kintsch, 1983). Propositsioon on abstraktne kognitiivne üksus, mis sisaldab predikaati ja ühte või mitut argumenti ning selle keeleliseks väljundiks on lause (Karlep, 2003). Lingvistiliselt koosneb propositsioon sõnade tähendustest ja nendevahelistest süntaktilistest seostest ning igat propositsiooni on võimalik väljendada eraldi ütlusega (van Dijk & Kintsch, 1983). Van Dijk ja Kintsch (1983) nimetavad minimaalseks teabeüksuseks *mikropropositsiooni*, mille väljundiks on baaslause. Enamik lauseid (laiendatud lihtlauseid, koondlauseid, liitlauseid) koosnevad aga mikropropositsioonide ahelatest, mis moodustavad *mikrostruktuuri* ehk lokaalse struktuuri. Teisisõnu peetakse mikrostruktuuri all silmas keelekasutust (sõnavara, grammatikat), lausesisest ning lausetevahelist struktuuri (Liles jt. 1995). Sellel tasandil analüüsitakse lausete vahel olevaid seoseid ning jutustuse lingvistilisi komponente: sõnavara, lausete ülesehitust ja ajavorme (Hughes, McGillivray, Schmidek, 1997). Mikropropositsioonid moodustavad üldistatud teabeüksusi ehk *makropropositsioone*, mis omakorda moodustavad hierarhilise *makrostruktuuri* ehk globaalse struktuuri (van Dijk & Kintsch, 1983). Makrostruktuuri tasandil analüüsitakse tekstis olevate tervikliku tähendusega üksuste ehk *episoodide* (Öim, 1981) vahelisi seoseid ja episoodis olevaid omavahel hierarhiliselt seotud komponente.

Makrostruktuuri mõiste all peetakse silmas jutustuse süžeed (plot), teemat, skeemi ja plaani, aga ka jutustuse üldist organiseeritust, lõpetatust ja keerukust (van Dijk, 1976; Hoffman, 2009). Makrostruktuuri aspektideks võib pidada ka Karlepi (1998) poolt kirjeldatud teksti tunnuseid: sidusust ja terviklikkust (teisisõnu ka sihipärasus / koherentsus). Terviklikkus tähendab, et tekstil on kindel struktuur ja piirid, algus ja lõpp (Kasik, 2007).

Struktureaalne koherentsus viitab jutustuse sündmuste (makro)struktuurile, st kuidas sündmused on omavahel seotud.

Makro- ja mikrostruktuuri hindamine

Hoffman (2009) väidab erinevate ASHA teadusartiklite analüüsile toetudes, et makrostruktuuri analüüsimiseks kasutatakse enamasti Stein'i & Glenn'i (1979) poolt esitatud jutu grammatika (Story Grammar) mudelit. Vastav mudel (Stein & Glenn, 1979) jaotab jutustuse kindlat tüüpi informatsiooni sisaldavateks komponentideks ning kirjeldab nendevahelisi seoseid. Nimetatud struktuurijaotus koosneb järgmistest osadest:

1. Orientatsioon ehk sissejuhatus (*setting*) – tegelaste tutvustus, tegevuse aeg ja koht.
2. Käivitav sündmus (*initiating event*), millest kogu edasine tegevus alguse saab, ja sisemine reaktsioon sündmusele (*internal response*).
3. Sisemine plaan (*internal plan*) ja tegutsemine (*attempt*).
4. Otsene tulemus (*direct consequence*), st millise lahenduseni tegevus viis.
5. Reaktsioon (*reaction*)– tegelaste emotsioonid ja käitumine loo lõpus. See on ühtlasi ka loo kokkuvõte.

Mitmed eesti autorid (Adamka (2008), Arnek (2007), Balkašina (2008)) on vastavat mudelit kasutanud oma töödes laste jutustuste makrostruktuuri analüüsimiseks. Samuti on 5-6-aastaste eesti laste vahendatud jutustuste uurimisel (k.a käesolevas töös) kasutatud originaaljutustused koostatud jutu grammatika mudelit aluseks võttes.

Eelnevat kokku võttes koosnevad jutustused makro- ja mikrostruktuuri elementidest. Halliday & Hasan (1976, 1989) järgi realiseerub tekst tervikliku üksusena sõltuvalt sellest, kui hästi suudab jutustaja moodustada ning jälgida lausesisest struktuuri ning lausetevahelist semantilist sidusust. Makrostruktuuri analüüsil arvestatakse üldise organiseerituse ning jutustuse komponentidega. Mikrostruktuuri analüüsil keskendutakse jutustuse leksikaalsele ja grammatilisele struktuurile. Selleks, et jutu grammatikat adekvaatselt edastada/väljendada, on vaja keelalisi vahendeid. Seega võib öelda, et teksti mikrostruktuur on vahend makrostruktuuri realiseerimiseks.

Erinevalt makrostruktuuri analüüsist ei ole mikrostruktuuri analüüsimiseks veel ühtset toimivat mõõdikut välja töötatud. Siiski on erinevad autorid püüdnud jutustuste mikrostruktuuri analüüsida ja hinnata. Liles jt (1995) hindasid mikrostruktuuri analüüsil lausetesisese kohesiooni adekvaatsust (intersentential cohesive adequacy), lausetevahelist

struktuuri ja sõnade hulka lausetes. Sarnaseid tegureid on püütud analüüsida hiljem ka teiste autorite poolt. Justice, Bowles, Kaderavek, Ukrainetz, Eisenberg, Roland (2006) esitasid mikrostruktuuri hindamise indeksi (so. diagnostiline vahend jutustuste mikrostruktuuri hindamiseks), mis kajastab jutustuses sõnade koguarvu, erinevate sõnade koguarvu, jutustuse pikkust (lauset arvu), lause keskmist pikkust sõnades, lause keskmist pikkust morfeemides, kahest või enamast osalausest koosnevate liitlausete arvu, sidendite koguarvu, kompleksete lausete proportsiooni. Pence, Justice, & Gosse (2007) poolt koostatud jutustuste hindamise protokollis (NAP) pööratakse jutustuse mikrostruktuuri tasandi analüüsil tähelepanu lausestruktuurile, fraasstruktuurile, erinevatele laienditele, nimisõnadele ja verbidele.

Kõik nimetatud autorid on mikrostruktuuri analüüsimisel arvestanud suuremal või vähemal määral kahe faktoriga: jutustuse mahu ja lausetesisese ning lausetevahelise struktuuriga. Liles jt (1995) uurimus eristub teistest selle poolest, et analüüsiti ja hinnati ka lausesisese kohesiooni adekvaatsust, mis eeldas vigade arvestamist ja analüüsi. Vigade analüüsi tähtsust alakõnega laste eristamisel eakohase kõnearenguga lastest rõhutab ka Hoffman (2009), sest kirjanduse andmeil teevad kõnepuudega lapsed rohkem nii vormilisi kui sisulisi vigu.

Jutustuse sidusus

Perfetti ja Frishkoff'i (2008) järgi peetakse teksti ja jutustuse produtseerimisel tähtsaimaks märksõnaks sidusust. Karlepi (2003) sõnul nimetatakse sidusaks tekstiks kahest või enamast mõtteliselt seotud lausest koosnevat sõnumit. Teksti sidusust kajastab semantiline ehk sisuline (ka mõtteline) sidusus, st lausete sisuline haakumine (sama teema tekstis) ning vormiline sidusus ehk sidusust kindlustavad keelevahendid.

Semantilist sidusust ehk koherentsust on Leinonen'i jt (2003) järgi kolm liiki:

1. Relatsiooniline koherentsus – lausetes kajastuvad tähendused peavad olema seostatud.
2. Temaatiline koherentsus – tekstis esitatud ideed peavad olema seotud teemaga ja arenema teemaga seotud eesmärgi suunas.
3. Järjestikune koherentsus – väljendatud sündmused peavad kulgema reaalses sündmuste järjekorras.

Osaliselt kattuvad eelpool tooduga ka Perfetti ja Frishkoff'i (2008) poolt esitatud mõisted lokaalne ja globaalne sidusus, millest esimene viitab lausetevahelisele sidususele ning teine sidususele suuremate ühikute vahel.

Teksti keelelise sidususe saavutamiseks on kirjanduses välja toodud kaks peamist võimalust: (a) leksikaalsed ja (b) grammatilised vahendid (Halliday, Hasan, 1976; Karlep, 2003). Enamkasutatavad leksikaalsed vahendid Karlepi (2003) järgi on otsene kordus, sünonüümid, eri üldistusastmega sõnad samade objektide nimetamiseks, antonüümid, samatüvelised tuletised ja liitsõnad, temaatilised sõnarühmad ning objektile viitavad ase- ja määrsõnad ning arvsõnad. Lausete sidumiseks on levinud ka mitmed grammatilised vahendid. Tegusõnade samad ajavormid, sõnajärg (sageli koos samatüveliste sõnade kasutamisega), sidendid, üldlaiendid ja sarnased lausekonstruktsioonid (tarvitatakse valdavalt paralleelseose korral). Halliday, Hasan'i (1976) toovad välja viis siduvate vahendite rühma:

1. Referents ehk viiteseos:

1.1. Isikulised pronoomenid (asesõnad) (nt *John kolis uude majja. Ta ehitas selle ise*).

1.2. Demonstratiivpronoomenid (nt *Me käisime eile teatris. See oli meie esimene väljaskäik sellel kuul*).

1.3. Võrdlus (nt *Jane on kriitiline naine. Selliseid inimesi tasub vältida*).

(Märkus: Eesti keele seisukohalt on olulisimad isikulised ja demonstratiivpronoomenid).

2. Asendus – ühe üksuse asendamine teisega (nt *Erik on pikk mees. Ma olen harva näinud kedagi pikemat*).

3. Väljajätt ehk ellips - struktuur lubab midagi välja jätta, ilma, et see raskendaks arusaamist (nt *Kas sa tahad proovida seda virsikut? Jah, tahan*).

4. Konjunktsioon ehk sidesõnade (sidendite) kasutus – kirjeldavad semantilisi seoseid teksti komponentide ja lausete vahel. Sidendid võivad olla:

(a) ühendavad – nt *ja, ning, ka*;

(b) vastandavad – nt *aga, kuid, ent*;

(c) põhjuslikud – nt *seepärast, järelkult, sest*;

(d) ajalised – nt *lõpuks, siis, järgmisena*.

5. Leksikaalsed seosed võivad olla järgmised:

(a) otsene kordus - *Poiss läks seenele. Paari tunni pärast oli poisi korv täis*.

(b) sünonüümid - *Karu tuli taru juurde. Mesikäpp tahtis mett*.

(c) eri üldistusastmega sõnad samade objektide nimetamiseks - *Mari palus emalt lusikat. Ema andis talle teelusika*.

(d) temaatilised sõnarühmad – *Koolis toimus pidu. Õpilased ja õpetajad olid kostümeeritud*.

Jutustuste uurimisel ei saa mikro- ja makrostruktuuri aspekte teineteisest eristada/eraldada olulisuse alusel. Kindlasti vajavad uurimisel tähelepanu mõlemad aspektid. Crystal (1987) on tõdenud, et lapsed ei suuda jutustusi genereerides samaaegselt arvestada nii sisu kui vormiga. Kui laps püüab produtseerida komplekse makrostruktuuriga jutustust, kannatab mikrostruktuur ning vastupidi. Samas võib oletada, et mida paremini valdab jutustaja vormilisi (keelelisi) vahendeid, seda tõenäolisemalt on tema jutustus ka semantiliselt hästi struktureeritud. Mitmed autorid on leidnud, et vanuse kasvades muutuvad jutustused struktuurilt ja keeleliselt vormistuselt keerukamaks (Foster ja Cohen, 1999; Raadla, 2005; Arnek, 2007). Shapiro ja Hudson (1991) märgivad, et jutustuse struktuuri terviklikkus mõjutab jutustuses lausetevaheliste vahendite kasutust. Kui lastel on teksti organiseerimise oskus, võimaldab see neil keskenduda lausete vormilisele haakumisele.

Terviklikkuse ja sidususe vahelisi seoseid märgivad oma uurimustes mitmed autorid (nt Bae, 2007; Cain, 2003). Karlepi (2003) järgi eeldab terviklikkus sidusust, samas sidus tekst ei pea alati olema terviklik. Seoseid jutustuste mikro- ja makrostruktuuri näitajate vahel 5-6-aastastel eakohase kõnearenguga eesti lastel on uurinud Balkašina (2008), kes leidis, et tugev seos ($r = 0,534$) on jutustuste terviklikkuse ja sidususe vahel.

Liles jt (1995) analüüsisid oma uurimuses nii makro- kui mikrostruktuuri näitajaid ning leidsid, et mikrostruktuuri muutujad ennustavad kõnepuuet paremini. Ehk teisisõnu, mikrostruktuuri aspektide kasutamine jutustuses iseloomustab lapse keelelist kompetentsust paremini ning võimaldab efektiivsemalt eristada keele-/kõnepuudega lapsi eakohase kõnearenguga lastest.

Eelnevast on selgunud, et sidusus on oluline osa jutustuse mikrostruktuurist. Viimastel aastatel on ka eesti autorid üha enam püüdnud leida viise ja võimalusi eelkooliealiste laste vahendatud ja vahendamata jutustuste sidususe analüüsimiseks ja hindamiseks. Analüüsimisel on aluseks võetud Hasani ja Halliday (1976) poolt kirjeldatud siduvate vahendite rühmad (Balkašina, 2008; Ruul, 2009). Arnek (2007) analüüsis sidususe vahenditest üksnes sidesõnade ja asesõnade kasutust.

Spetsiifilisemalt on vormiliste sidususe vahendite kasutust 5-6-aastaste eesti laste vahendamata jutustustes uurinud Ruul (2009), kelle analüüsi tulemusi kasutatakse/käsitletakse ka käesolevas uurimistöös võrdlusandmetena. Ruul (2009) leidis, et 6-aastaste laste vahendamata jutustused on vormiliselt sidusamad võrreldes 5-aastaste laste omadega. Samas Balkašina (2008) uurimistulemused sarnast järeldust teha ei võimaldanud. Edasiste uurimuste jaoks töi Ruul (2009) välja kolm soovitusi: (a) kõik jutustused tuleks kodeerida mitme uurija

poolt, et tagada kodeerimise reliaablus; (b) vormilist sidusust tuleks hinnata paralleelselt mõttelise sidususega; (c) erinevate sidususe vahendite arvu leidmise kõrval tuleks kindlasti keskenduda vigade leidmisele ja nende täpsele analüüsile.

Varasemate uurimistööde miinuseks võib pidada täpse kodeerimisjuhendi puudumist vormiliste sidususe vahendite hindamiseks. Käesolevas uurimistöös püüan arvestada Ruuli (2009) poolt tehtud ettepanekutega ning täpsustada kodeerimisjuhendit.

Kõnearengu hindamiseks peavad olema selged eakohase normi piirid, mis eesti laste jutustamisoskuse kohta on hetkel veel täpsustamata. Käesoleva magistr töö uurimus on osa suuremast uurimusest, millest üks osa on tekstilooma ja –mõistmise hindamine 5-6-aastastel eesti lastel ning mille eesmärgiks on ka eakohase normi kirjeldamine.

Käesoleva töö eesmärk on võrrelda vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuuri 5-6-aastastel eakohase kõnearenguga (EK) ning alakõnega (AK) lastel.

Uurimusele seati järgmised ülesanded:

- a) võrrelda sidususe vahendite kasutamist alakõnega ning eakohase kõnearenguga lastel vahendatud jutustuses;
- b) võrrelda sidususe vahendite kasutamist alakõnega ning eakohase kõnearenguga lastel vahendatud ja vahendamata jutustuses;
- c) võrrelda laste poolt kasutatud sidususe vahendeid kuuldud tekstis esinenud sidususe vahenditega (mida kasutati ja mida jäeti kasutamata).

Püstitati alljärgnevad hüpoteesid:

- a) alakõnega laste vahendatud jutustus on keeleliselt vähem sidus kui eakohase kõnearenguga lastel;
- b) 6-aastased lapsed moodustavad keeleliselt sidusama jutustuse kui 5-aastased lapsed;
- c) vahendatud jutustus on keeleliselt sidusam (st. kasutatakse rohkem ja erinevamaid sidususe vahendeid), võrreldes vahendamata jutustusega;
- d) esineb oluline erinevus lastele esitatud tekstis kasutatud ja laste ümberjutustuses kasutatud sidususe vahendite hulgas ja kvaliteedis.

MEETOD

Katseisikud

Valimi moodustasid 74 eakohase arenguga last vanuses 4a 6k – 6a 5k. Uuritavad jagati kahte rühma: 5-aastaste rühma moodustasid 35 last vanuses 4a 6k – 5a 5k ja 6-aastaste rühma moodustasid 39 last vanuses 5a 6k - 6a 5k. Kontrollgruppi kuulusid 22 alakõne diagnoosiga (mehhanism täpsustamata) last vanuses 4a 6k – 6a 5k, neist viieaastaseid oli 13 ja kuueaastaseid 9. Kõik katses osalenud lapsed käisid mitmetes erinevates lasteaedades üle Eesti (vt lisa 1). Käesoleva uuringu katseisikuteks valiti viie- ja kuueaastased lapsed, sest kirjanduses on välja toodud, et selles vanuses ilmneb tavaliselt märkimisväärne hüpe jutustamisoskuse arengus seoses sisekõne kujunemise algusega ning mälu muutumisega juhtivaks psüühiliseks protsessiks.

Käesolev uuring on osa uurimisprojektist, mille eesmärk on välja selgitada 5–6-aastaste eesti laste kõne arengu eakohane norm ja töötada välja kõne hindamise testid. Uuringut viisid läbi lisaks käesoleva töö autorile erinevad uurijad (Tartu Ülikooli eripedagoogika osakonna üliõpilased ja lasteaedade logopeedid) ajavahemikus 15.10. – 08.12.2007.

Mõõtvahendid ja protseduur

5-6-aastaste laste narratiivilooma oskuste uurimiseks kasutati 5-osalist pildiseeriat – *Lumememme lugu*. Loo sisu koostamisel on aluseks võetud ENNI (*Edmonton Narrative Norms Instrument*), mis on vahend 4-9 aasta vanuste laste jutustamisoskuse uurimiseks. ENNI koosneb erineva raskusastmega pildiseeriastest. Käesoleva töö pildiseeria koostati ENNI kahe lihtsa tegelasega üheepisoodilise loo järgi (Liivalossi ehitamine) (www.rehabmed.ualberta.ca/spa/enni). Lugu algab algatava sündmusega ja lõpeb tulemusega. Loo sisu (*plot*) ei ole identne. Lumememme lugu viib soovimatu/ootamatu lahenduseni – lumememm vajub raske palli all lössi (vt lisa 2 Lumememme lugu). Jutu struktuuri ülesehitusel on lähtutud jutugrammatika (*story grammar*) üksustest. Loos toodi välja olulised jutu osad, toetudes *Jutu Grammatika mudelile* (Stein & Glenn, 1979; Dube jt 2003). Töös kasutatud narratiivide koostajad on TÜ eripedagoogika osakonna õppejõud mag Marika Padrik ja mag Merit Hallap, doktorant Piret Soodla ning Kati Mäesaar.

Katsed viidi läbi individuaalselt, st ruumis oli ainult uurija ja katseisik. Uurija lasi lapsel pilti umbes 5 sekundi jooksul vaadata ja seejärel jutustas esitatud pildi alusel. Sama tehti kõikide teiste piltidega. Kui uurija lõpetas loo jutustamise, lõi ta mängulooma abil motiivi lapse jaoks lugu ümber jutustada (vt lisa 3 Manuaal). Uurija võis last julgustada peanoogutuse ja naeratusega. Väga pika pausi puhul võis last ergutada ka avatud küsimuste/korralduste abil, näiteks *Jutusta edasi! Räägi edasi!* Jutustus lindistati ja hiljem transkribeeriti (vt lisa 4 Transkribeerimise juhend). Transkribeerimise reliaabluse tagamiseks transkribeerisid osa 96 lindistusest kaks inimest (töö autor ja juhendaja).

Kodeerimine

Kodeeringute reliaabluse tagamiseks kodeeriti veerand laste jutustustest kahe inimese poolt. Laste jutustustes analüüsiti järgmisi näitajaid:

1. Jutustuste maht: lausungite arv jutustustes ning lausungite keskmine pikkus (sõnade arv jutus/lausungite arvuga);

Selles töös on lausungiteks loetud semantiliselt ja intonatsiooniliselt lõpetatud üksusi. Lausung on vähemalt kahest sõnast koosnev (neist üks tegusõna) uut informatsiooni kande üksus. Poolikuid (lõpetamata) fraase ja kordusi eraldi lausungiteks ei peetud. Samuti ei võetud arvesse jutustuse teemasse mittepuutuvaid lausungeid (nt *sulavad ära lumememmid kui tuleb suvi*) ning fraase, mis olid vastuseks uurija küsimustele (nt *kes siin on? Pille jm*). Sõnakordused ütluse formuleerimise käigus loeti üheks sõnaks, katkestatud sõnu ja fraase arvesse ei võetud.

2. Jutustuste vormiline sidusus – erinevate siduvate vahendite kasutus jutustustes.

Keelelise sidususe saavutamiseks kasutatakse erinevaid leksikaalseid ja grammatilisi vahendeid. Käesolevas töös analüüsiti järgmisi leksikaalseid vahendeid:

- asesõnad
 - asesõnad arvestati sidususevahendina, kui eelnevas lauses oli tegija või tegevus konkretiseeritud/määratletud;
 - arvestamata jäeti järgmised juhud:
 - asesõnad, millele samas lauses või järgmises fraasis järgnes täpsustus või konkretiseering (nt *tema* mõtles see Pille mõtles), sest suuline kõne võimaldab ennast parandada ja täiendada;

- osutavad asesõnad, mis on otsekui täiendi rollis - need on iseloomulikud suulisele kõnele ning lisainfot või iseseisvat tähendust ei kanna (nt see poiss);
- asesõna kasutus loeti veaks, kui selle kasutusega liialdati:
 - kasutusele ei eelnenud konkreetse tähendusega sõna, st asesõna kasutus ei võimaldanud kuulajal aru saada, kellest või millest räägitakse (nt pani selle peale);
 - samale tegijale viidatakse korduvalt sama asesõnaga (nt 4. ja iga järgnev kord asesõna ta).
- otsene sõnakordus:
 - otsest kordust arvestati sidususe vahendina, kui sõna või sõnaühendit korratakse samas fraasis ja/või järjestikustes fraasides (nt nad otsustasid et teevad ühe väikese lumememme ja Mati tegi liiga suure pea...; tüdruk veeretas veeretas kuni ...; Pille otsustas minna lumemme tegema. just siis tuli Mati ja tahtis ka lumememme teha...);
 - otsest kordusena ei arvestatud sõna, sõnaühendit või fraasi, millega laps täidab mõttepausi või parandab ennast lauset uuesti alustades (nt otsustas teeb lumememme? teeb lumememm?...; poiss tuli ka välja. poiss tuli ka välja mängima);
- eri üldistusastmega sõnad:
 - eriüldistusastmega sõnu arvestati sidususe vahendina, kui järjestikustes lausungites viidatakse samale tegijale, tegevusele vm üldisema või konkreetsema tähendusega sõnaga (nt ta hakkas isukalt tegutsema ja. ja veeretas ka suure palli...; ta nägi Katit ja hakkas ka mängima. ja siis märkas Mati et lumememmel pole veel pead...; tüdruk ehitas lumememme. poiss tahtis koos Marjuga lumememme ehitada...);
- sünonüümid:
 - sünonüüme arvestatakse sidususe vahendina, kui järjestikustes fraasides viidatakse samale tegijale, tegevusele vm samatähenduslikku sõna või sõnaühendit kasutades (nt Mati vaatas et lumememm on liiga väike ja ta hakkas ehitama. Mati nägi et pea on veel puudu...; lumememm läks katki. nägi et see läks lössi...; nööbid pudenesid maha. luud kukkus maha...);
- määrsõnad:
 - sidususe vahendina arvestati eelkõige neid määrsõnu, mille abil kuulaja sai orienteeruda jutustuse ajas ja kohas ehk aja- ja kohamäärsõnu. Arvesse võeti ka viisi- ja seisundi- ning rõhumäärsõnu, kui need tegid jutustuse sidusamaks ehk teisisõnu -

nende ärajätmine kahjustanuks teksti sidusust (nt ta arvas et tema lumememm läheb varsti ajam. katki...; ja siis see poiss jäi sinna aeda ootab seal koham....; palli tegi liiga rõhum. suure...; lumememm vajus lõssi viisim....; ta vaatas lumememm hakkab katki minema. ja nii viisim. juhtuski...; alguses ajam. tegi ta üks siis tuli poiss tegema...);

Vaatluse all olid järgmised grammatilised vahendid sidususe saavutamiseks:

- sidesõnad – eraldi analüüsi täistähenduslikke lauseid ühendavaid sidendeid ja liitlauseid osalauseid ühendavaid sidendeid;
- sidesõnade kasutus loeti veaks juhtudel:
 - kui sidendit kasuti nõ starterina (nt et see ta tõstis selle peale; et poiss tahtis koos Marjuga lumememme teha. et Marju ehmus);
 - kui sidendi kasutus oli sobimatu (nt ja siis ta ei sobi pea aga vastu lumememme; ta veeretab veeretab kui pall läks hästi suureks; siis Katu mõtles ja läheb katki ja oligi niimodi);
- üldlaiend
- üldlaiendi veaks loeti sobimatud (nt aga pall oli veel liiga suur; Pille veeretab palli. Mati tuli ka õue. Mati tahtis teda ka aidata) või liialdavad (nt ja nii ka juhtuski) kasutused;
- tegusõnade samade ajavormide kasutus
- tegusõnade samade ajavormide kasutus loeti sidususe vahendiks, kui jutustuses kasutati ainult ühte ajavormi;
- tegusõnade ajavormide kasutuse veaks loeti seda, kui laps kasutas mineviku ja oleviku ajavorme segamini;
- ellips ehk väljajätt
- ellips ehk väljajätt arvestati sidususe vahendina, kui mõne lauseliikme ärajätmine ei raskendanud arusaamist;
- ellipsiga ei olnud tegemist, kui laps tähistas mõne tegelase või tegevuse/situatsiooni asesõna või määrsõnaga (nt ja nii juhtuski / siis tema liiga suure pea tegi);
- ellipsi kasutuse veaks loeti mõne lauseliikme ärajätmist nii, et tegija/tegevus vm oluline detail lausest jäi kuulajale arusaamatuks (mõtte jälgimine oli kuulaja jaoks raskendatud, nt ehits kes? lumememmi tahtsis. tõi suure kes? mille?. pani peale kuhu? mille?. siis läks katki mis?...);

3. Sidususe vahendite adekvaatsus;

Vormilise sidususe vahendite adekvaatsuse leidmiseks jagasin sobivate seoste arvu kõikide jututuses kasutatud sidususe vahendite arvuga.

4. Jutustuste jagunemine Ruuli (2009) poolt kirjeldatud vormilise sidususe nelja tasandi vahel.

Jutustuste rühmitamisel tasandite vahel lähtusin Ruuli (2009) poolt koostatud tunnuste esinemise tabelist (vt. tabel 1).

Tabel 1. *Tunnused, millest lähtuti jutustuste jaotamisel sidususe tasandite järgi.*

Tasandeid kirjeldavad tunnused	I tasand	II tasand	III tasand	IV tasand
Lausungite semantiline seostatus	-	+	+	+
Jutustuses esineb ka teemasse mittepuutuvat infot	+	-	-	-
Kuulajale tutvustatakse loo alguses tegelasi ja jutustuse käigus edasine viitamine neile asesõnadega on korrektne.	-	+/-	+	+
Otsese korduse kasutamine	-	+/-	+	+
Koha- ja ajamäärsõnade kasutus	-	-	+/-	+/-
Tegusõnade ajavormide ühildumine	-	-	-	+
Eri üldistusastmega sõnade kasutus	-	-	-	+/-
Sünonüümid	-	-	-	+/-
Üldlaiend	-	-	-	+/-
Ellips	-	-	-	+/-
Ainult ühte tüüpi sidendite kasutus	-	+	+/-	-
Vähemalt kahte erinevat tüüpi sidendite kasutus	-	-	-	+

Märkus. + tunnus esineb sellel tasandil; - tunnus ei esine sellel tasandil; +/- tunnus võib esineda sellel tasandil, aga alati ei pea esinema.

Ruul (2009) tõi tasandeid kirjeldava tunnuseks sisse ka semantilise sidususe aspekti (vt lisa 5 sidususe tasandid). Mõistagi ei saa sisulist ja vormilist sidusust vaadelda teineteisest sõltumata. Semantiliste seoste hindamiseks puudub hetkel konkreetne juhend juhend. Sellest tulenevalt pidasin lauseid semantiliselt seostatuks, kui nad haakusid vähemalt teemaga (so. lumememme ehitamine). Tasandite kirjeldustes viitab Ruul ka jutustustes esinevatele mõttelünkadele. Leidsin, et mõttelünkade hindamine ilma vastavasisulise meetodita on liiga subjektiivne ning seetõttu mõttelünkade esinemisele või puudumisele ümberjutustusi rühmitades käesolevas töös tähelepanu ei pööratud.

TULEMUSED

Käesolevas töös uuriti vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuuri elemente lastel vanuses 4.6-5.5 ja 5.6-6.5. Analüüsiti ja võrreldi nii lausetesisese kui ka –vahelise struktuuri elemente ehk vormilise sidususe vahendite kasutust. Võrreldi 5- ja 6-aastaste laste tulemusi omavahel, eakohase kõnearenguga (EK) laste grupi tulemusi alakõnega (AK) laste kogu grupi tulemustega. Otstarbekaks ei peetud võrrelda EK ja AK lapsi omavahel vanusegruppide kaupa, kuna AK laste vanuserühmad olid väga väikesed. Samuti ei sõltu AK laste oskused olulisel määral laste vanusest. Tulemusi võrreldi ka ette antud jutustuses (originaaltekstis) kasutatud sidususe vahenditega ning võrreldi sidususe vahendite kasutamist vahendatud ja vahendamata jutustuses. Kokku analüüsiti 74 eakohase kõnearenguga lapse jutustust ning 22 alakõnega lapse jutustust. Võrdlemisel kasutati Riina Ruuli magistritöö (2009) andmeid, kes uuris vormilise sidususe vahendite kasutamist vahendamata jutustuses samadel lastel. Mõnevõrra erineb uuritavate laste arv, sest puudus kuue lapse ümberjutustus. Andmeid töödeldi MS Exceliga. Kasutati t-teste. Samade laste vahendatud ja vahendamata jutustuste andmete võrdlemisel kasutati funktsiooni *t-Test: Paired Two Sample for Means*. Erinevate rühmade tulemuste võrdlemisel funktsiooni *t-Test: Two-Sample Assuming Equal Variances*.

Jutustuste maht

Jutustuse mahu analüüsis arvestasin keskmist lausungite arvu, sõnade hulka jutustustes ning lausungite keskmist pikkust. Tulemusi illustreerib tabel 2. Sõnade hulka ning lausungite keskmist pikkust Ruul (2009) ei arvutanud, seega ei saanud käesolevas töös vastavaid tulemusi vahendatud ja vahendamata jutustustes võrrelda.

Tulemused näitasid märkimisväärsed erinevusi jutustuse keskmises sõnade hulgas ja lausungite arvus originaaljutustuse ning laste ümberjutustuste vahel. Laste jutustusi omavahel võrreldes selgus, et kõige mahukamad olid 6-aastaste EK laste ümberjutustused. Eakohase kõnearenguga lapsed kasutasid ümberjutustustes keskmiselt 8,55 lausungit, AK lapsed kasutasid võrreldes EK lastega keskmiselt ühe lausungi vähem ehk 7,4 lausungit jutustuse kohta. Ümberjutustusi ning vahendamata jutustusi sai võrrelda üksnes keskmise lausungite arvu alusel, mis osutus ümberjutustustes eeldatult märksa suuremaks kõigi lasterühmade puhul. Ümberjutustused olid ligikaudu kahe lause võrra pikemad iseseisvatest jutustustest. Vahendamata jutustuses kasutasid EK lapsed keskmiselt 5,55, AK lapsed keskmiselt 4,7

lausungit. Suurt varieeruvust ei esine lausungite keskmise pikkuse osas, seda nii võrreldes ümberjutustusi originaaljutustusega kui ka lastegruppe omavahel. Originaaljutustuse lausungite keskmine pikkus oli 6,9 sõna, EK lastel oli vastav näitaja 5,8 ning AK lastel 5,2.

Tabel 2. *Jutustuste maht*

	Jutustuse tüüp	Originaal-jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Keskmine lausungite arv	Ümberjutustus	22	8,3 (SD=2,6)	8,8 (SD=2,5)	7,4** (SD=2,9)
			8,55 (SD=2,55)		
	Vahendamata jutustus	-	5,9	5,9	4,7**
			5,9		
Keskmine sõnade hulk	Ümberjutustus	145	46,4 (SD=16,4)	52,1 (SD=16,5)	37,8** (SD=16,6)
			49,25 (SD=16,45)		
	Lausungi keskmine pikkus	Ümberjutustus	6,9	5,6 (SD=1,2)	6,0 (SD=1,9)
5,8 (SD=1,55)					

Märkus. Ümberjutustustes on keskmised arvatud 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustustest. Vahendamata jutustustes nii 5- kui 6-aastastel lastel 40 jutustustest, AK lastel 22 jutustustest.

** EK ja AK laste vahel esineb selle näitaja osas oluline erinevus ($p<0,05$)

SD – standardhälve

Kuna liitlaused eeldavad sidususe vahendite kasutamist, analüüsisin, kui palju esines jutustustes liitlauseid protsentuaalselt. Tulemusi näitlikustab tabel 3. Analüüs tõi esile erinevuse jutustustes kasutatud liitlausete % vahel. Originaaljutustuses esines liitlauseid ootuspäraselt rohkem (40,1%), võrreldes laste poolt ümberjutustustes produtseerituga (EK lastel 28,2%, AK 21,4%). Selgus, et AK lapsed kasutasid oma jutustustes liitlauseid vähem. Samuti ilmnas, et iseseisvas jutustustes esines liitlauseid märgatavalt vähem kui ümberjutustustes (EK laste 18%, AK lastel 0%).

Tabel 3. *Liitlausete % jutustustes*

Jutustuse liik	Originaal-jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Ümberjutustus	40,1%	29,3% (SD=19,1%)	27,1 % (SD=20,4%)	21,4 % (SD=24,5%)
		28,2% (SD=19,75%)		
Vahendamata jutustus	-	17%	19%	0%
		18%		

Märkus. Protsent on ümber jutustustes arvatud 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustustest, vahendamata jutustustes nii 5- kui 6-aastastel lastel 40 jutustustest, AK lastel 22 jutustustest.

SD – standardhälve

Jutustuste sidusus – erinevate siduvate vahendite kasutus jutustustes.

Jutustuste sidususe analüüs hõlmas üheksat keelelise sidususe vahendit (vt kodeerimine). Tabel 4 annab ülevaate, kui palju keskmiselt mingit sidususe vahendit kasutati.

Vahendamata jutustustes ei analüüsitud või lapsed ei kasutatud viisi/seisundi- ega rõhumäärsõnu, sellest tulenevalt võrdlevad andmed puuduvad. Originaaljutustuses ei kasutatud väljajattu ehk ellipsit.

Tabel 4. Sidususe vahendite kasutus (sidususe vahendite hulk / jutustuste hulk)

Sidususe vahend		Jutustuse liik	Originaal-jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed	
Sidesõnad		Ümberjutustus	13	6,5 (SD=3,6)	7,2 (SD=2,9)	4,9 (SD=3,1)	
				6,85 (SD=3,25)			
		Vahendamata jutustus	-	4,1***	4,1***	2,8***	
				4,1			
Määrsõnad	Määrsõnu kokku	Ümberjutustus	13	3,2 (SD=1,5)	3,4 (SD=1,7)	2,3** (SD=1,6)	
				3,3 (SD=1,6)			
		Vahendamata jutustus	-	0,2***	0,7***	0,7***	
	koham.	Ümberjutustus	3	0,6	0,7	0,6	
				0,65			
		Vahendamata jutustus	-	0,03***	0,1***	0***	
				0,06			
		ajam.	Ümberjutustus	1	0,3	0,3	0,09
					0,3		
	Vahendamata jutustus		-	0,2	0,6***	0,1	
				0,4			
		viisi/seisundim	Ümberjutustus	6	1,8	1,6	1,3
					1,7		
	rõhum.	Ümberjutustus	3	0,4*	0,7*	0,3	
				0,55			
Otsene kordus		Ümberjutustus	4	2,8 (SD=1,7)	3,3 (SD=2,5)	2,2 (SD=1,2)	
				3,05 (SD=2,1)			
		Vahendamata jutustus	-	1,2***	1,2***	0,6***	
				1,2			
Asesõnad		Ümberjutustus	9	1,7* (SD=1,7)	2,7* (SD=2,0)	1,2 ** (SD=1,9)	
				2,2 (SD=1,35)			
		Vahendamata jutustus	-	1,2***	1,1***	0,5***	
				1,15			
Üldlaiend		Ümberjutustus	7	1,9 (SD=1,6)	1,8 (SD=1,3)	0,95** (SD=1,1)	
				1,85 (SD=1,45)			
		Vahendamata jutustus	-	0,22***	0,05***	0,04***	
				0,13			
Ellips		Ümberjutustus	0	0,8* (SD=1,1)	1,7* (SD=1,7)	1,0 (SD=1,2)	
				1,25 (SD=1,4)			
		Vahendamata jutustus	-	0,3***	0,33***	0,13***	
				0,3			
Eriüldistusastmega sõnad		Ümberjutustus	5	0,3 (SD=0,6)	0,25 (SD=0,5)	0,18 (SD=0,5)	
				0,27 (SD=0,55)			
		Vahendamata jutustus	-	0,09***	0,03***	0***	
				0,06			
Sünonüümid		Ümberjutustus	1	0,25 (SD=0,5)	0,15 (SD=0,4)	0,04 (SD=0,2)	
				0,2 (SD=0,45)			
		Vahendamata jutustus	-	0***	0,02***	0,09	
				0,01			

Märkus Keskmiised on arvatud nii vahendatud kui vahendamata jutustustes 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustustest.

*Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) 5- ja 6-aastaste laste vahel.

**Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) EK ja AK laste vahel

***Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) vahendamata ja vahendatud jutustustes

SD – standardhälve

Tulemuste võrdlusest selgus, et nii vahendatud kui vahendamata jutustustes kasutati samu sidususe vahendeid. Statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$) avaldus nende kasutuse sageduses. Enamasti kasutati ümberjutustustes sidususe vahendeid sagedamini. Erandiks oli ajamäärsõnade kasutus, mida EK 6-aastased ning AK lapsed kasutasid iseseisvas jutustuses sagedamini. Iseseisvas jutustuses kasutati väga harva (keskmiselt 0,1 ja vähem korda jutustuse kohta) kohamäärsõnu, eriüldistusastmega sõnu ning sünonüüme. 5-6-aastasi EK lapsi omavahel võrreldes selgus, et reeglina kasutasid nooremad lapsed ümberjutustustes siduvaid vahendeid vähem, va eriüldistusastmega sõnad, sünonüümid ning üldlaiend, mida kasutati üldse vähe ja peaaegu võrdselt 6-aastastega. Statistiliselt oluliselt vähem ($p < 0,05$) kasutasid 5-aastased asesõnu (5a 1,7; 6a 2,7) ning ellipsit (5a 0,8; 6a 1,7). AK laste tulemusi EK laste tulemustega võrreldes selgus, et AK lapsed kasutasid kõiki vahendeid EK lastest vähem. Statistiliselt oluliselt vähemal määral ($p < 0,05$) kasutasid AK lapsed asesõnu (EK 2,2; AK 1,2), määrsõnu (EK 3,3; AK 2,3) ning üldlaiendit (EK 1,85; AK 0,95).

Tulemuste analüüs näitas, et kõikidest vormilise sidususe vahenditest kasutati kõige rohkem sidesõnu (originaaljutustuses 13, EK lapsed keskmiselt 6,85 ning AK lapsed keskmiselt 4,9). Teisel kohal kasutuse sageduse poolest olid määrsõnad (originaaljutustuses 13, EK lapsed 3,3 ning AK lapsed 2,3). Järgnes otsese korduse ning asesõnade kasutus. Kõige vähem kasutati eriüldistusastmega (EK lapsed 0,27 ning AK lapsed 0,18) ning samatähenduslikke sõnu (EK 0,2 ning AK 0,09).

Analüüsist selgus, et erinevus originaaljutustuses ning ümberjutustustes esinevate vormilise sidususe vahendite kasutamise osas on märgatav. Originaaljutustuses kasutati sidususe vahendeid kordades rohkem, erandiks vaid eelpool mainitud ellipsi kasutus. Korrelatsioonanalüüs originaaljutustusega ette antud sidususe vahendite ning laste poolt ümberjutustustes kasutatud vormiliste sidususe vahendite vahel näitas tugevat seost (EK lastel $r=0,74$; AK lastel $r=0,69$), st mida enam mingit vahendit originaaljutustuses kasutati, seda enam esines seda ka laste jutustustes.

Järgnevalt analüüsisin, kui suur hulk lapsi kasutas mingit sidususe vahendit vähemalt korra oma ümberjutustuses. Tulemusi kajastab tabel 5. Taas puuduvad võrdlevad andmed viisi/seisundi- ning rõhumäärsõnade kohta vahendamata jutustuses.

Analüüsist selgus, et EK vanemate laste % oli enamike vormiliste sidususe vahendite kasutamisel suurem, võrreldes EK nooremate lastega. Erandiks olid viisi/seisundi-määrsõnad, sünonüümid ning üldlaiendid, mille kasutajate % oli pisut suurem 5-aastastel lastel.

Statistiliselt oluliselt vähem ($p<0,05$) oli 5-aastaste laste hulgas asesõnade, rõhumäärsõnade ning ellipsi kasutajaid.

AK lapsi EK lastega võrreldes selgus, et enamikel juhtudel oli sidususe vahendeid kasutanud AK laste % väiksem võrreldes EK lastega. Statistiliselt oluliselt vähem ($p<0,05$) oli AK laste hulgas asesõnade, ajamäärsõnade, ning üldlaiendite kasutajaid. Erandiks osutus kohamäärsõnade kasutajate %, mis oli EK lastega võrreldes statistiliselt olulisel määral ($p<0,05$) suurem. Pisut suurem oli ka otsese korduse kasutajate %. Ellipsi kasutajaid oli AK laste hulgas sama suur % kui EK lastel.

Võrreldes sidususe vahendite kasutajate % ümberjutustuses ning iseseisvas jutustuses, selgus, et reeglina on sidususe vahendite kasutajate hulk vahendatud jutustustes suurenenud. Erandiks on siin ajamäärsõnu kasutanud EK 6-aastased ja AK lapsed, keda oli iseseisva jutustuse ajal rohkem. Statistiliselt olulisel määral ($p<0,05$) on vahendatud jutustuses suurenenud kohamäärsõnade, eriüldistusastmega sõnade, sünonüümide, üldlaiendite, ellipsi ning tegusõna ühtse ajavormi kasutajate hulk.

Tabel 5. Sidususe vahendit kasutanud laste %

Sidususe vahend		Jutustuse liik	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Sidesõnad		Ümberjutustus	97%	100%	90%
		Vahendamata jutustus	94%	97%	86%
Asesõnad		Ümberjutustus	68,6% *	87,2%*	45,5%**
		Vahendamata jutustus	62,8%	56,4%***	40,9%
Määrsõnad	Määrsõnu kokku	Ümberjutustus	100%	100%	95,5%
		Vahendamata jutustus	17,1%***	53,8%***	13,6%***
	koham.	Ümberjutustus	46%	56%	55%**
		Vahendamata jutustus	2,8%***	10%***	0%***
	ajam.	Ümberjutustus	28,5%	33,5%	9%**
		Vahendamata jutustus	14,2%	51%	13,6%
	viisi/seisundim	Ümberjutustus	100%	87%	81%
	rõhum.	Ümberjutustus	34%*	62%*	32%
Otsene kordus		Ümberjutustus	88,6%	95%	95,4%
		Vahendamata jutustus	82,9%	82%	59%***
Eriüldistusastmega sõnad		Ümberjutustus	23%	25%	13,6%
		Vahendamata jutustus	9%***	3%***	0%***
Sünonüümid		Ümberjutustus	22%	15%	4,5%
		Vahendamata jutustus	0%***	2%***	9%
Üldlaiend		Ümberjutustus	80%	79%	54,5%**
		Vahendamata jutustus	22%***	5%***	4%***
Ellips		Ümberjutustus	51%*	77%*	64%
		Vahendamata jutustus	31,4%	33,3%***	13,6%***
Tegusõna ajavorm		Ümberjutustus	86%	90%	73%
		Vahendamata jutustus	63%***	70%***	50%

Märkus. Protsent on arvatud nii vahendatud kui vahendamata jutustustes 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustustest.

*Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) 5- ja 6-aastaste laste vahel

** Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) EK ja AK laste vahel

***Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) vahendamata ja vahendatud jutustustes kõikides rühmades

Järgnevalt vaatlesin üksikute vahendite kaupa nende kasutussagedust eri lasterühmades ja jutustustes. Vormiliste sidususe vahendite kasutajate analüüsist selgus, et sidesõnu kasutasid pea kõik lapsed (üle 90%) vähemalt korra oma jutustustes. Üksikud lapsed ei kasutanud sidesõnu üldse. Sidesõnade kasutajate protsent oli pisut suurem ümberjutustuste korral. Kõige enam (so. 18 korral) kasutas sidesõnu ümberjutustuses üks 5-aastane EK tüdruk. Viit või enamat sidesõna kasutasid oma jutustuses 71% 5-aastaseid, 84% 6-aastaseid EK lapsi ning 50% AK lastest.

Üle 88% lastest kasutas ümberjutustustes vähemalt korra otsest kordust. Erinevust sidususe vahendi kasutajate protsentide vahel ei esinenud ühegi rühma vahel. Kõige enam (so. 11 korda) kasutas otsest kordust 6-aastane EK poiss. AK lastest ei kasutanud nimetatud vahendit keegi üle nelja korra. Kolm ja enam korda kasutas otsest kordust 48,5% 5-aastaseid, 56,4% 6-aastaseid EK lapsi ning 31,8% AK lastest. Seega neid lapsi, kes kasutasid sidususe vahendit rohkematel kordadel, on enim EK 6-aastaste laste hulgas. Vahendi kasutajaid oli ümberjutustuses EK laste hulgas pisut rohkem. Otseste korduste kasutajate osakaal tõusis ümberjutustustes oluliselt.

Kõige enam (so. 8 korda) kasutas ümberjutustustes asesõnu üks AK poiss. Teistel AK lastel ei esinenud jutustustes asesõnu üle kolme korra. Kolmel ja enamal korral asesõnu kasutanud lapsi oli EK 5-aastaste hulgas 34,3%, EK 6-aastaste hulgas 48,7% ning AK laste hulgas 22,7%. Asesõnade kasutajate osakaal oli ümberjutustuste korral suurem kõikides rühmades võrreldes iseseisvate jutustustega.

Enam kui 85% EK lastest kasutas ümberjutustustes ühtset (mineviku) ajavormi. AK lastest kasutas ühtset ajavormi 73%. Oluline erinevus ümberjutustuste ja vahendamata jutustuste vahel ilmnas EK laste rühmade vahel. Vahendamata jutustustes kasutas ühtset ajavormi 63% 5-aastasi ning 70% 6-aastasi EK lastest.

Ümberjutustustes on pea kõik lapsed (100% EK ning 95,4% AK) kasutanud mõnda määrsõna vähemalt korra oma jutustuses, vahendamata jutustustes kasutas määrsõnu oluliselt vähem lapsi (17,1% 5-aastasi, 53,8% 6-aastasi ning 13,6% AK lapsi). Kõige enam (so. 8) määrsõnu kasutas ümberjutustuses üks 6-aastane laps. Kolm ja enam määrsõna kasutas ümberjutustuses 60% 5-aastasi, 64% 6-aastasi ning 40,9% AK lapsi. Kõige enam oli viisi/seisundimäärsõnu kasutanud lapsi (üle 80% igast grupist). Maksimaalselt kasutati nimetatud määrsõna viiel korral ühe ümberjutustuse kohta. Üle 45% lastest kasutas ümberjutustuses kohamäärsõnu. Üks 5-aastane EK laps kasutas kohamäärsõnu neljal korral, teised lapsed kasutasid vahendit korra või paar. Rõhu- ja ajamäärsõnu ei kasutatud üle kahe

korra jutustustes. EK laste osakaal oli ajamäärsõnade kasutajate osas oluliselt suurem võrreldes AK lastega (EK lastest kasutas vahendit 31%, AK lastest 9%). EK 5-aastaste osakaal rõhumäärsõnade kasutajate osas oli oluliselt väiksem võrreldes 6-aastaste lastega.

Eriüldistusastmega sõnu kasutas ümberjutustustes 24% EK lastest ning 13,6% AK lastest. Vahendit ei kasutatud üle kahe korra jutustuses. Vahendi kasutajate osakaal oli ümberjutustustes oluliselt suurem kui iseseisvates jutustustes. Ükski AK laps vahendamata jutustuses eriüldistusastmega sõnu ei kasutanud.

Ümberjutustuses kasutas sünonüüme 18,5% EK lastest ning 4,5% AK lastest. Üks viieaastane laps kasutas vahendit kahel korral, teised sünonüümi kasutajad ainult korra. Vahendatud jutustuses oli vahendit kasutanud EK laste osakaal oluliselt suurem kui vahendamata jutustustes.

Üldlaiendit kasutas ümberjutustuses 79,5% EK lastest ning 54,5% AK lastest. EK laste osakaal oli üldlaiendi kasutajate osas oluliselt suurem võrreldes AK lastega. Kõige enam (s.o 6 korral) kasutas ümberjutustuses üldlaiendit üks viieaastane tüdruk. Kolm ja enam korda kasutas vahendit 28% nii viie- kui kuueaastastest EK lastest ning 13,6% AK lastest. Ümberjutustuste korral oli vahendit kasutanud laste % oluliselt suurem kui iseseisva jutustuste korral.

Ümberjutustustes ilmnes statistiliselt oluline erinevus ellipsit kasutanud 5- ja 6-aastaste EK laste vahel. Viieaastastest lastest kasutas ellipsit 51%, kuueaastastest 77%. Vahendamata jutustustes oli ellipsi kasutajaid oluliselt vähem (EK lastest 32,35%, AK lastest 13,6%). Kõige enam (so. 7 korral) kasutas ümberjutustuses vahendit üks kuueaastane poiss. Kolmel ja enamal korral kasutasid sidususe vahendit 11,4% viieaastasi, 40,9% kuueaastasi EK lapsi ning 9% AK lapsi.

Kuna sidesõnad on väga olulised sidususe vahendid ning nende esinemine jutustustes oli mitmekesine, analüüsisin sidesõnade kasutust vastavalt sellele, kas nad ühendasid täistähenduslikke lauseid või osalauseid (tabel 6) ja kas osalauseid ühendavad sidesõnad olid rinnastavad või alistavad (tabel 7).

Analüüs näitas, et märkimisväärne erinevus ilmnes originaaljutustuses ning ümberjutustustes kasutatud sidesõnade hulga vahel. Originaaltekstis esines 13, EK lapsed kasutasid keskmiselt 6,85 ning AK lapsed keskmiselt 4,9 sidendit jutustuse kohta. AK laste jutustustes oli keskmiselt kaks sidendit vähem EK lastega võrreldes.

Tabel 6. Sidesõnade keskmine kasutussagedus ümberjutustustes

	Originaal-jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Kasutatud sidendeid	13	6,5 (SD=3,6)	7,2 (SD=2,9)	4,9 (SD=3,1)
		6,85 (SD=3,25)		
Täistäh. lauseid üh. sidendeid	2	3,9 (SD=2,5)	4,6 (SD=2,3)	3,3 (SD=2,4)
		4,25 (SD=2,4)		
Osalauseid üh sidendeid	11	2,6 (SD=1,9)	2,6 (SD=1,7)	1,6** (SD=1,5)
		2,6 (SD=1,8)		

Märkus. Keskmised on arvutatud 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustustest.

**oluline erinevus AK ja EK vahel ($p<0,05$)

SD – standardhälve

Tähelepanu väärib asjaolu, et originaaltekstis kasutatud sidenditest moodustavad enamuse (so. 11-13-st) osalauseid ühendavad, ümberjutustustes aga täistähenduslikke lauseid ühendavad sidendid (EK lastel 4,25-6,85-st; AK lastel 3,3-4,9-st kasutatud sidendist). Kuigi AK lapsed olid sidendite kasutuses EK lastest nõrgemad ning 5-aastased lapsed kasutasid samuti vähem sidendeid võrreldes 6-aastaste lastega (va osalauseid ühendavate sidendite osas), ei osutunud erinevused statistiliselt oluliseks. Oluline erinevus ($p<0,05$) avaldus vaid EK ja AK laste vahel osalauseid ühendavate sidendite osas. EK lapsed kasutasid ümberjutustustes keskmiselt ühe osalauseid ühendava sidendi rohkem kui AK lapsed (EK lastel 2,6, AK lastel 1,6 osalauset ühendavat sidendit).

Tabel 7. Rinnastavate ja alistavate sidesõnade keskmine kasutussagedus liitlausestes

	Originaal-jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Rinnastavaid sidesõnu	6	1,26 (SD=1,1)	1,15 (SD=1,1)	1,04 (SD=1,3)
		1,2 (SD=1,1)		
Alistavaid sidesõnu	5	1,26 (SD=1,1)	1,33 (SD=1,1)	0,45** (SD=0,7)
		1,3 (SD=1,1)		

Märkus. Keskmised on arvutatud 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustustest.

**oluline erinevus AK ja EK laste vahel ($p<0,05$)

SD – standardhälve

Analüüsis osalauseid ühendavaid sidendeid selgus, et originaaljutustuses kasutati pisut enam rinnastavaid sidesõnu (so. 6-11-st). 5-aastastel EK lastel olid pooled (so. 1,26) alistavad ning pooled rinnastavad. 6-aastased EK lapsed eristusid teistest rühmadest selle poolest, et nemad kasutasid alistavaid sidendeid rohkem (1,33), võrreldes rinnastavate sidenditega (1,15). AK lastel oli alistavaid sidendeid (0,45) üle kahe korra vähem kui rinnastavaid sidendeid (1,04).

Lisaks analüüsisin sidesõnade kasutamist olenemata sellest, kas need ühendasid täistähenduslikke lauseid või osalauseid. Tulemusi illustreerivad tabel 8 ning joonis 1. Võrdlevalt on esitatud ka sidendite kasutamise protsendid vahendamata jutustustes.

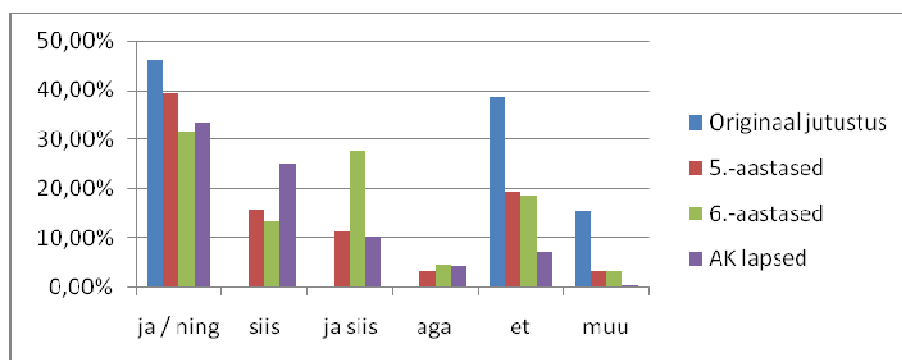
Tabel 8. *Sidesõnade esinemissagedus protsentides sidesõnade koguhulgast*

Sidend	Jutustuse liik	Originaal-jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
ja / ning	Ümberjutustus	46,2%	39,3%*	31,4%*	33,4%
			35,35%		
	Vahendamata jutustus	-	47%	33%	30%
siis	Ümberjutustus	0%	15,8%	13,3%	25,1**
			14,55%		
	Vahendamata jutustus	-	14%	14%	36%
ja siis	Ümberjutustus	0%	11,2%*	27,7%*	10,3%**
			19,45%		
	Vahendamata jutustus	-	19%	33%	21%
aga	Ümberjutustus	0%	3,4%	4,5%	4,3%
			3,95%		
	Vahendamata jutustus	-	7%	4%	8%
et	Ümberjutustus	38,5%	19,4%	18,6%	6,9%**
			19%		
	Vahendamata jutustus	-	11%	11%	3%
muu	Ümberjutustus	15,4%	3,2%	2,4%	0,5%
			2,8%		
	Vahendamata jutustus	-	4%	6%	2%

Märkus. Protsent on originaaljutustuses arvatud 13 sidendist, ümberjutustustes 5-aastaste laste puhul 229 kasutatud sidendist, 6-aastaste laste puhul 284 sidendist ja AK laste puhul 109 sidendist, vahendamata jutustustes 5-aastaste laste puhul 160 kasutatud sidendist, 6-aastaste laste puhul 162 sidendist ja AK laste puhul 63 sidendist.

*oluline erinevus ($p < 0,05$) 5.-6.-aastaste vahel

**oluline erinevus ($p < 0,05$) AK ja EK vahel

Joonis 1. *Sidesõnade esinemissagedus protsentides sidesõnade koguhulgast*

Märkus. Protsent on arvatud 5-aastaste laste puhul 229 kasutatud sidendist, 6-aastaste laste puhul 284 sidendist ja AK laste puhul 109 sidendist.

Statistiliselt sidendite kasutamise erinevust vahendatud ja vahendamata jutustustes analüüsitud ei ole. Muudest sidesõnadest kasutati sidesõnu *seetõttu, sellepärast et, sest et, kuni* ning küsivaid sidesõnu (*kelle, mis* jm). Analüüsist selgus, et kõige sagedamini esines nii originaaljutustustes kui vahendatud ja vahendamata jutustustes sidesõnu *ja/ning*. Originaaljutustuses ning EK laste vahendatud jutustustes oli teisel kohal sidesõna *et* esinemissageduse %. Originaaljutustuses ei kasutatud üldse sidesõnu *siis, ja siis, aga*. Võrreldes EK 5-6-aastaste laste ümberjutustusi selgus, et vanemate laste poolt kasutatud sidendite % oli väiksem *siis, et* ning *muude* sidesõnade osas. Statistiliselt oluliselt väiksem ($p<0,05$) oli sidesõnade *ja/ning* kasutussageduse %. Nooremate lastega võrreldes oli 6-aastastel lastel suurem % sidesõnade *aga* ning *ja siis* osas. Viimati nimetatud erinevus oli ka statistiliselt oluline ($p<0,05$).

Võrreldes EK lastega oli AK lastel väiksem sidesõnade *ja/ning, ja siis, et* ning *muude* sidendite esinemissageduse %. Statistiliselt oluliselt väiksem ($p<0,05$) oli sidesõnade *ja siis* ning *et* sageduse %. EK lastega võrreldes oli esinemissagedus suurem sidesõnade *siis* ja *aga* korral. *Siis* esinemissagedus oli ka statistiliselt oluliselt suurem ($p<0,05$).

Võrreldes iseseisvat jutustust ümberjutustusega võib öelda, et enamike sidesõnade esinemissagedus on vahendamata jutustustes vähenenud nii EK kui AK lastel, erandiks on sidesõna *et* kasutussageduse märkimisväärne tõus.

Töö käigus analüüsiti 9 erineva vormilise sidususe vahendi kasutamist laste jutustustes. Analüüsi tulemusi illustreerib tabel 9.

Tabel 9. Erinevate sidususe vahendite keskmine arv laste jutustustes

Jutustuse liik	Originaal-jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Ümberjutustus	8	6,1 (SD=1,4)	6,6 (SD=1,2)	5,3** (SD=1,6)
Vahendamata jutustus	-	3,5***	3,8***	2,5***

Märkus Keskmiised on arvutatud nii vahendatud kui vahendamata jutustustes 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustustest.

** Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) EK ja AK laste vahel

***Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) vahendamata ja vahendatud jutustustes kõikides rühmades

SD – standardhälve

Originaaljutustuses kasutati 8 erinevat liiki sidususe vahendit. Analüüs näitas, et EK 6-aastased lapsed on oma ümberjutustustes kasutanud kõige enam sidususe vahendite liike (so. keskmiselt 6,6 erinevat liiki). 5-aastased kasutasid keskmiselt 6,1 ning AK lapsed keskmiselt 5,3 erinevat keelelise sidususe liiki. Ilmnes statistiliselt oluline erinevus EK ja AK laste

ümberjutustustes kasutatud keskmiste sidususe vahendite arvude vahel. Kõiki 9 vormilise sidususe vahendit kasutas vahendatud jutustuses üks 5-aastane tüdruk ja üks 6-aastane poiss. Üks AK laps kasutas kaheksat erinevat vahendit. 5 ja enam erinevat vormilise sidususe vahendit kasutanud lapsi oli 5-aastaste EK laste hulgas 82,9%, 6-aastaste EK laste hulgas 94,9% ning AK laste hulgas 68,2%. Vahendamata jutustustes kasutati ligi poole vähem sidususe vahendeid (5-aastased 3,5, 6-aastased 3,8 ning AK lapsed 2,5). Erinevus vahendatud ja vahendamata jutustustes kasutatud sidususe vahendite arvu osas oli statistiliselt oluline ($p<0,05$).

Analüüsisin, mitut vormilise sidususe vahendit jutustuses üldse kasutati. Tulemusi näitlikustab tabel 10. Originaaljutustuses kasutati 53 sidususe vahendit, EK lapsed kasutasid keskmiselt 19,9 ning AK lapsed 13,7 vahendit. Võrreldes ümberjutustustes kasutatud keskmisi sidususe vahendite arvu EK lastel selgus, et 6-aastased lapsed kasutasid ligi kolm vahendit 5-aastaste lastega võrreldes rohkem. AK lapsed kasutasid EK lastega võrreldes statistiliselt oluliselt vähem ($p<0,05$) sidususe vahendeid. Vahendamata jutustustes kasutati statistiliselt oluliselt vähem ($p<0,05$) sidususe vahendeid (EK 8,3, AK 4,8).

Tabel 10. Sidususe vahendite keskmine kasutussagedus ühes jutustuses

Jutustuse liik	Originaal jutustus	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Ümberjutustus	53	18,2 _(SD=8,1)	21,6 _(SD=7,8)	13,7** _(SD=7,2)
		19,9 _(SD=7,95)		
Vahendamata jutustus	-	8,3***	8,3***	4,8***
		8,3***		

Märkus Keskmised on arvutatud nii vahendatud kui vahendamata jutustustes 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustusest.

** Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) EK ja AK laste vahel

*** Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) vahendamata ja vahendatud jutustustes kõikides rühmades.

SD – standardhälve

Sidususe vahendite adekvaatsus

Sidususe adekvaatsuse leidmiseks analüüsisin esmalt ümberjutustustes sidususe vahendite kasutamistel tehtud vigu. Tabel 11 kajastab, mitmel % lastest esines sidususe vahendi kasutamise viga vähemalt ühel korral.

Tabel 11. Sidususe vahendi kasutamisel eksinud laste %

Sidususe vahend	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Sidesõnad	25%	13%	36%
	19%		
Asesõnad	43%	20,5%	45,5%
	31,7%		

Üldlaiend	8,5%	-	13,6%
	4,25%		
Ellips	46%	31%	59%**
	38,5%		
Tegusõna ajavorm	14%	10%	27%
	12%		

Märkus. Protsent on arvutatud 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ja AK lastel 22 jutustusest.

**oluline erinevus ($p<0,05$) AK ja EK vahel.

Analüüs näitas, et kõige vähem eksisid sidususe vahendite kasutamisel 6-aastased EK lapsed, kõige enam AK lapsed. Samas statistiliselt olulist erinevust EK laste vanuserühmade vahel ei esinenud. Üksnes ellipsi kasutamisel eksinud laste osakaal oli AK laste hulgas statistiliselt oluliselt suurem EK lastega võrreldes.

Analüüsisin ka seda, kui palju keskmiselt mingi vahendi vigu jutustustes esines. Tulemusi kajastab tabel 12.

Tabel 12. Keskmise vigade hulk vahendatud jutustustes

Sidususe vahend	5-aastased	6-aastased	AK lapsed
Sidesõnad	0,45 (SD=1,01)	0,15(SD=0,43)	0,45(SD=0,67)
	0,3(SD=0,77)		
Asesõnad	0,8*(SD=1,11)	0,3*(SD=0,69)	0,77(SD=0,97)
	0,55(SD=0,94)		
Üldlaiend	0,04(SD=0,28)	0	0,18** (SD=0,5)
	0,02(SD=0,2)		
Ellips	0,94(SD=1,4)	0,59(SD=1,04)	1,3(SD=1,59)
	0,77(SD=1,24)		

Märkus Keskmised on arvutatud 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 ning AK lastel 22 jutustusest.

*Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) 5- ja 6-aastaste laste asesõnade kasutamise osas

**Esineb oluline erinevus ($p<0,05$) EK ja AK laste vahel

SD – standardhälve

Taas näitas analüüs, et keskmine vigade hulk oli suurim AK lastel ning väikseim EK 6-aastastel lastel. Oluline erinevus ($p<0,05$) EK ja AK laste vahel oli üksnes üldlaiendi kasutamise osas. EK laste vanuserühmade vahel ilmnas statistiliselt oluline erinevus ($p<0,05$) vaid asesõnade kasutamise osas. 5-aastased EK lapsed liialdasid asesõnadega sagedamini kui 6-aastased EK lapsed.

Sidususe adekvaatsuse leidmiseks jagasin sobivate seoste arvu kõikide jututuses kasutatud vormilise sidususe vahenditega. Kui kõik kasutatud sidususe vahendid on adekvaatsed, on koefitsient 1. Analüüs näitas, et 5-aastaste laste sidususe adekvaatsuse koefitsient on 0,87, 6-aastastel 0,94 ning AK lastel 0,83. Ootuspäraselt oli adekvaatsuse koefitsient kõrgeim EK 6-aastastel lastel ning madalaim AK lastel. Erinevused EK

vanuserühmade ning EK ning AK laste koefitsientide vahel olid statistiliselt olulised ($p < 0,05$).

Vormilise sidususe tasandid

Laste jutustuste sidususe hindamiseks jaotasin jutustused taseme järgi nelja rühma. Lähtusin Ruuli (2009) poolt esitatud tunnuste esinemise tabelist (vt kodeerimine). Selleks, et ümberjutustuste tasandite vahelise jaotuse tulemused oleksid võrreldavad Ruuli (2009) andmetega iseseisvate jutustuste kohta, ei arvestatud ümberjutustuste rühmitamisel jutustuste mahtu ega vormiliste sidususe vahendite kasutuse sagedusega (loogiline on eeldada, et pikemates jutustustes kasutatakse sidususe vahendeid rohkem ja sagedamini). Arvestati sarnaselt iseseisvate jutustustega üksnes kasutatud erinevaid sidususe liike.

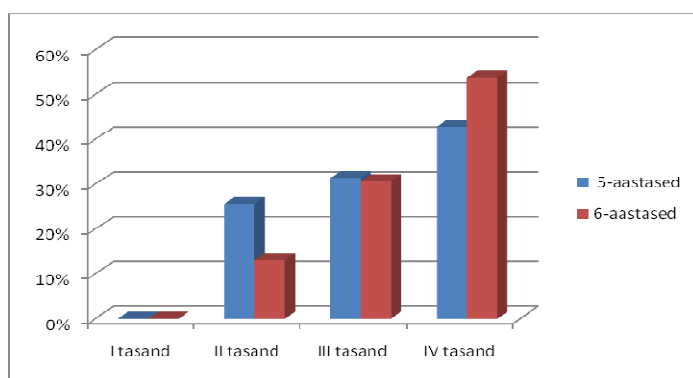
Ümberjutustusi tasandite vahel rühmitades ilmnes, et sama tasandi jutustused võivad siiski olla väga erinevad nii sisult kui vormilt. Erinevused sama tasandi jutustuste mikrostruktuuris võivad olla tingitud sellest, et ei arvestatud mahtu ja vahendite kasutuse sagedust. Kuna jutustusi tasandite vahel rühmitas üksnes töö autor, võib mikrostruktuuride erinevus sama tasandi jutustustes osaliselt olla põhjendatud sellega, et jutustuste rühmitamine on subjektiivne tegevus ning mõju võib avaldada inimlik eksimus ehk teisisõnu ei pruugi rühmitustulemused olla reliaablid.

Erinevused sama tasandi jutustuste semantilise sidususe osas on tingitud sellest, et vastavat tunnust rühmitamisel eriti ei arvestatud. Hinnati üksnes lausete haakumist teemaga, tegelaste tutvustust ning korrektset viitamist neile asesõnadega Analüüsimate ja hindmata jäi mõttelünkade esinemine või puudumine jutustustes. Arvestamata jäeti need põhjusel, et semantilise sidususe hindamiseks puudub täpne (konkreetne) hindamissüsteem. Vastava hindamissüsteemi välja töötamine ei olnud ka käesoleva töö eesmärk ega ülesanne.

Järgnevalt püüdsin viia jutustuste jaotust tasandite kaupa vastavusse mikrostruktuuri hindamise objektiivsete näitajatega. Võtsin kasutusele mikrostruktuuri iseloomustava koondhinde. Kõigepealt leidsin kolme tunnuse (lausungite arvu, lausungite keskmise pikkuse ning adekvaatsuse indeksi) skooride alusel kvartiilid, mille alusel hindasin laste ümberjutustustes igat tunnust 4-pallisel skaalal. Saadud hinded summeerisin ning nendest tekkisid nn. koondhinded. Seejärel leidsin koondhinnete kvartiilid, mille alusel hindasin jutustusi uuesti 4-pallisel skaalal. Võrdlesin saadud koondhinnete punktide ning tasanditevahelise jaotuse kokkulangevust. Koondhindepunktide ning tasanditevahelise jaotuse

vahelise korrelatsioonikordaja oli $r=0,71$. Seega avaldus tugev positiivne seos kahe näitaja vahel: mida kõrgem koondhinne, seda kõrgem vormilise sidususe tasand. Koondhinnete kvartiilide alusel saadud punktid ning tasandid langesid üks-üheselt kokku 46,9% juhtudest. 37,5% juhtudest oli koondhinne punkt ühe võrra madalam kui vormilise sidususe tasand (nt. koondhinne punkt oli 2, aga vormilise sidususe tasand 3). 9,4% juhtudest oli koondhinne punkt ühe võrra kõrgem kui vormilise sidususe tasand (nt. koondhinne punkt oli 4, aga vormilise sidususe tasand 3). 6,25% juhtudest erinesid koondhinne punkt ja vormilise sidususe tasand kahe punkti võrra (nt. koondhinne punkt 2, aga vormilise sidususe tasand 4). On loogiline, et koondhinne punktid ning tasandid mõnevõrra erinevad, sest kvartiilide alusel hinnates tekib neljane jaotuvus protsentuaalselt (kõiki hinneid ligikaudu 25%), laste jutustused vormilise sidususe alusel aga nii ühtlaselt ei jagune. Kindlasti vajaksid uuesti ülevaatamist jutustused, mille koondhinne punkt ning vormilise sidususe tasand erinesid omavahel kahe punkti võrra, ning suuremal või vähemal määral need, mis erinesid ühe punkti võrra. Seega võib öelda, et tasandite hindamine osutus piisavalt objektiivseks selleks, et ümberjutustuste tulemusi iseseisvate jutustuste tulemustega võrrelda.

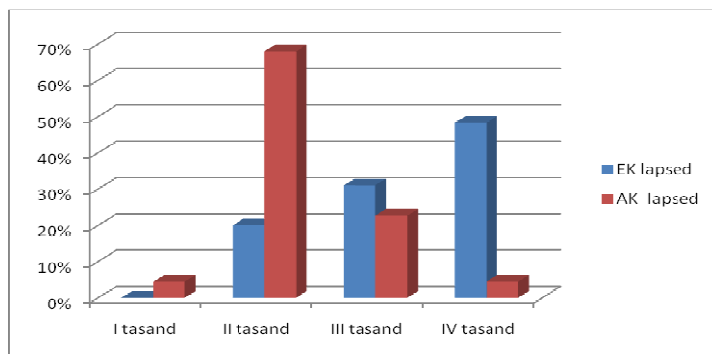
Jutustuste jaotumist tasandite vahel illustreerivad joonised 2-5.

Märkus. Protsent on ümberjutustustes arvatatud 5-aastastel lastel 35, 6-aastastel lastel 39 jutustusest.

Joonis 2. 5-6-aastaste EK laste ümberjutustused.

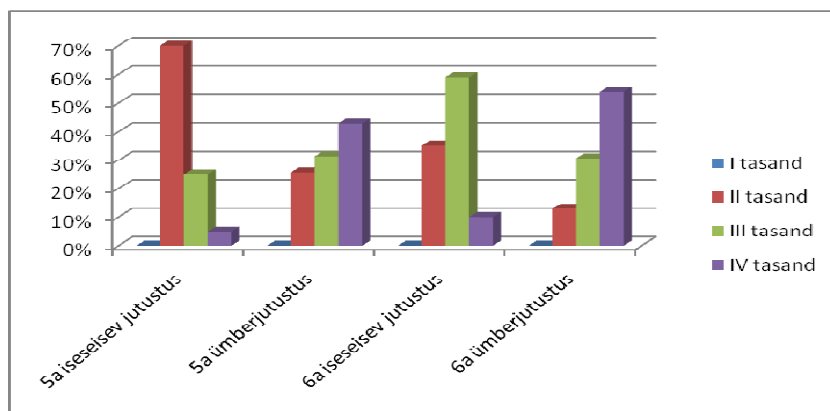
EK laste ümberjutustusi omavahel võrreldes selgus, et 5a lapsed produtseerisid rohkem II tasandile vastavaid jutustusi (5a 26%, 6a 15% - erinevus ei olnud statistiliselt oluline). III tasandile vastavaid jutustusi oli 5-6-aastastel lastel peaaegu võrdselt (5a 31%, 6a 30%). IV tasandile vastavaid jutustusi oli rohkem 6-aastastel lastel (5a 42%, 6a 53% - erinevus ei olnud statistiliselt oluline). Samas tuleb märkida, et mõlemas rühmas oli kõige rohkem IV tasandile vastavaid jutustusi.

Märkus. Protsent on ümberjutustustes arvatud EK lastel 74 ning AK lastel 22 jutustustest.

Joonis 3. EK ja AK laste ümberjutustused.

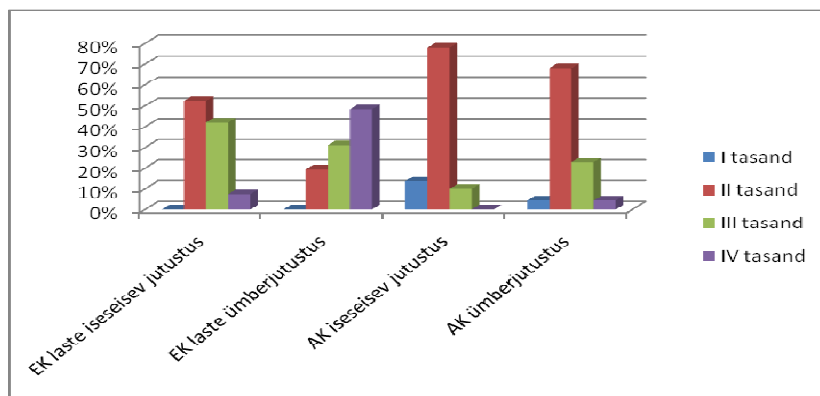
AK laste ümberjutustuste tulemusi analüüsid selgus, et EK lastega võrreldes produtseeriti statistiliselt oluliselt rohkem ($p < 0,05$) II tasandile vastavaid jutustusi (EK 20%, AK 69%). AK lapsed genereerisid vähem III tasandile vastavaid jutustusi (EK 30,5%, AK 21%). Statistiliselt oluliselt vähem ($p < 0,05$) oli IV tasandile vastava jutustuse produtseerinud AK lapsi (EK 45%, AK 4,5%).

Märkus. Protsent on arvatud iseseisvas jutustuses nii 5- kui 6-aastastel lastel 40 jutustustest, ning ümberjutustustes 5-aastastel 35 ning 6-aastastel 39 jutustustest.

Joonis 4. EK laste iseseisvad ning ümberjutustused.

Võrreldes EK laste iseseisvaid jutustusi ümberjutustustega, selgus, et ümberjutustustes oluliselt vähenes ($p < 0,05$) II tasandile vastavate jutustuste hulk (5a 70% → 26%; 6a 34% → 13%) ning oluliselt kasvas ($p < 0,05$) IV tasandile vastavate jutustuste hulk (5a 5% → 41%, 6a 10% → 52%). Mõnevõrra tõusis 5a ning oluliselt langes ($p < 0,05$) 6a lastel III tasandile vastavate ümberjutustuste hulk (5a 25% → 31%, 6a 60% → 30%).

Märkus. Protsent on EK laste iseseisvates jutustustes arvatud 80 ning ümberjutustustes 74 jutustusest, AK lastel nii iseseisvas kui ümberjutustustes 22 jutustusest.

Joonis 5. EK ning AK laste vahendatud ja vahendamata jutustus.

Võrreldes iseseisvate jutustustega vähenes AK lastel ümberjutustustes I (12%→4,5%) ja II tasanditele (79%→69%) vastavate jutustuste hulk ning suurenes III tasandile vastavate jutustuste hulk (10%→21%). Erinevused ei olnud statistiliselt olulised. Seega võib väita, et jutustuse tüüp (iseseisv jutustus või ümberjutustus) AK laste tulemusi oluliselt ei mõjuta, küll aga paranes ümberjutustuste korral EK laste jutustuste mikrostruktuur.

Järgnevalt kirjeldan tasandeid. Ruul (2009) tõi tasandite kirjeldusse ka semantilise sidususe aspektid, käesolevas töös püüan rohkem kirjeldada jutustuste mikrostruktuuri (vt ka lisa 6 kodeerimise näited).

I tasandi ümberjutustusi oli minu subjektiivsel hinnangul ainult üks. Kirjelduse koostamisel on osaliselt aluseks võetud ka neid jutustusi, mille koondhinde punkt oli üks. Samuti on arvestatud Ruuli (2009) tähelepanekutega. Teiste tasandite hindamisel on kirjelduse koostamise aluseks võetud jutustused, millede vormilise sidususe tasand ning koondhinde punkt langesid kokku.

Esimese tasandi jutustus on seostamata lausete ahel, tegemist on pigem piltide kommenteerimisega kui jutustamisega. Jutustuses võib esineda infot, mis pole pildiga/teemaga seotud. Laused on elliptilised, puudub üks või mitu olulist lauseliiget. Jutustuses võivad esineda mõned vormilise sidususe vahendid (nt ase-, määr- ja/või sidesõna, ka tegusõna ühtne ajavorm), ent neid on kasutatud pigem formaalselt, mitte jutustuse sidususe saavutamise eesmärgil.

Näide 1: *Pille? olid Mati ja (...)* T: *Pille. Pille. lumememme. siis kukkus müts maha. siis kukkus maha. kukkus maha siis. siis nemad lehmusid haa?*

Näide 2: *siin tuleb ta õue? siin teeb ta pall? siin paneb lumemehele pea? siin paneb ta kokku? ja siin on (...) et siin ei ole midagi järgi.*

Kommentaar: Nii esimeses kui teises näites on tegemist piltide kommenteerimisega. Esimesel juhul kasutab laps piltide kommenteerimiseks sama lausungit. Laused on väljajäetelised. Esimeses jutustuses on laused seotud vormiliselt sidesõna *siis* abil, teises näites kasutab jutustaja määrsõna *siin*. Esimeses näites on vormilistest sidususe vahenditest kasutatud sama ajavorm, sidesõna *siis*, kohamäärsõna *maha*, asesõna *nemad*. Teises näites määrsõnu *kokku* ja *midagi*, asesõnu *ta*, sidesõnu *ja/et*. Vahendite kasutus on formaalne (nt sidesõna *siis*) ja/või vigane (nt asesõna *nemad*). Seega vormilisi sidususe vahendeid kasutavad lapsed ka I tasandil, aga neid kasutatakse semantiliselt seostamata lausungite vormiliseks ühendamiseks.

Teise tasandi jutustuses esineb vormilise sidususe vahendeid rohkem kui esimesel tasandil. Kasutusel on ase- määr- ja sidesõnu, aga ka otsene kordus, üldlaiend ning tegusõna sama ajavorm. Iseloomulik on sage eksimine keeleliste sidususe vahendite kasutamisel. Kasutatud sidesõnad ühendavad harva osalauseid ehk teisisõnu liitlauseid sellel tasandil üldjuhul ei esine. Elliptiliste lausungitega püütakse siiski juba edasi anda pigem jutustuse sisu kui kommenteerida pilte. Jutustuses võivad jääda mainimata loo tegelased, st kuulajale jääb kas täiesti või osaliselt arusaamatuks, kellest on jutt. Palju esineb sõnakordusi, mis teevad jutustuse kuulajale ühekülgselt ja igavaks

Näide 1: *otsustas mängima tulla. (...) siis mõtles ka et veeretaks lumepalli. (...) siis pani talle veeretama niikaua kuni ta nii suureks läks ja pani talle selle peaks. (...) ja siis läks lumememm katki ja siis hakkas nutma. (...) ja siis siis ta lükkas tüdruku lumepalli ära? (...) ja läks ära.*

Näide 2: *lumepalli ehitas. (...) tuli siis poiss õue. (...) aitas ka lumememme ehitada. (...) ja siis ta veeretas ühe palli alla. (...) ja siis ta pani pani selle palli sinna lumemme peale. ja siis läks katki. (...) ja siis tüdruk hakkas nutma. ja siis ta läks (...) toa- tuppa. ja poiss (...) ja poiss (...) ma ei tea.*

Kommentaar: Mõlemas näites jäävad loo alguses tegelased tutvustamata. Sellest tulenevalt kasutatud asesõnad üldjuhul oma eesmärgi ei täida. Laused on elliptilised. Lauseid ühendavad sidesõnad *siis*, *ja siis*, *ja* on olemuselt stereotüüpsed ning seovad lausungeid

formaalselt. Esimese näite teist ja kolmandat lausungit võib pidada liitlauseks. Esimeses näites on lapse lauseehitus arenenum teise näitega võrreldes. Samas jutustuses on korrektselt kasutatud laste jutustustes üldjuhul harva esinevat ajamäärsõnu *niikaua kuni*. Kasutatud üldlaiend *ka* esimese näite jutustust sidusamaks ei tee.

Kolmanda tasandi jutustuse alguses saab kuulaja teada, kes on loo tegelased. Vormilise sidususe vahenditest lisandub sünonüümide ning eriüldistusastemega sõnade kasutus, mis kahe esimese tasandi jutustustes puudub. III tasandi jutustustes kasutatud ellips pigem soodustab kui kahjustab sidusust. Eelnevate tasanditega võrreldes kasutatakse sidendeid üha enam osalause ühendamiseks ehk teisisõnu tõuseb jutustustes liitlausungite osakaal ning sellest tulenevalt ka lausungite pikkus. Jätakuvalt esineb vigu vormiliste sidususe vahendite kasutamisel, kuid eksitakse siiski harvem kui kahel esimesel tasandil.

Näide 1: *Pille ehitas lumememmi.(...) siis Pi- venna tuli teda aitamaks. Pille vaatas ette. a nägi et et liiga suur pall oli. ja siis juhtus sihukene õnnetus et läks lumememm katki ja hoopis tüdruk jooksi ära tuppa?*

Näide 2: *oli ilus tavve? päike paistis soojalt lume poole. Pille tegi aias lumememme. tit tuli poiss ja? (...) tüguku lund tahtis ka lumememme hakata tegema. ja siis ta veeletaski suule palli ja pani sinna otsa. Pille oli ehmunud. et ta kallis et lumememm võib katki minna. ja niimodi luhtuski lumememm lä- katki. ja midagi ei jäänd jälele. Pille jäi kulvalt sinna toa poole. aga poiss jäi sinna lumememme nuunde seisma.*

Kommentaari: Mõlemas jutustuses nimetatakse loo alguses tegelasi. Kummaski näites ei ole kasutusel eriüldistusastmega sõnu ega sünonüüme. Küll aga tuleb esile variatiivne sidesõnade kasutus (esimeses näites *siis, et 2x, ja siis, ja* ning teises näites *siis, ja, ja siis, et, aga*). Mõlemast näitest leiab vähemalt 2 korrektset liitlausungit. Ellipsid mõlemas näites (esimese näite 4. ja teise näite 5. lausungis) täidavad oma eesmärgi. Teise näite 8. lausungi esimene *et* on kasutuselt sobimatu.

Neljanda tasandi jutustuse mikrostruktuuri iseloomustab kasutatud vormiliste sidususe vahendite variatiivsus, st kasutatakse enamikke keelelisi ja grammatilisi vahendeid. Kasutus on sage ning üldjuhul eesmärgipärane ehk korrektne, vigu esineb harva. Jutustustes esineb mitut erinevat liiki nii täistähenduslikke kui osalauseid ühendavaid sidendeid.

Näide 1: *oli ilus talvepäev. ja tüdruk läks aeda et lumememme teha. siis tuli ka Mati välja mängima? ta nägi Katit ja hakkas ka mängima. ja (...) ja siis märkas Mati et lumememmel pole veel pead. ta hakkas isukalt tegutsema ja. ja veeretask suure palli. ja ja tõstis ja veeretask veeretask kuni pall oli hästi hästi suur. ja pani selle lumememme peaks. tüdruk vaatas ehmunult näoga et tema lumememm võib ära et tema lumememm võib katki minna. ja nii juhtuski lumememm vajus lös- lõnni. ja luud kukkus käest ära ning ka nõöbid kukkusid (...) ragisedes maha. tüdruk hakkas lahinal nutma. ja poiss poisil oli kahju et ta tegi tüdruku lumememme kah- katki ja ja jäi sinna seisma.*

Näide 2: *alguses üks tüdruk tahtis ehitada lumememme ja siis poiss tahtis teda aidata. aga kui kui see kui tüdruk sai juba natuke selle lumememme valmis? siis poiss tahtis temaga koos lumememme ehitada? ja tegi palli? suure hästi suure lumepalli? ja pani selle lumepalli otsa? kui lumememm lagunes kokku. tüdruk ehmata et tema lumememmest ei ole midagi järgi enam jäänud. (...) tüdruk hakkas nutma ja kõndis koju. aga poiss jäi aia äärde? ja hakkas kurvastama et ta kogemata tüdruku lumememme ära lõhkus.*

Kommentaari: Mõlemas jutustuses on märgatav liitlausungite suur osakaal. Esimeses näites on kasutusel kõiki liiki sidususe vahendeid, teises näites sünonüüme ja eriüldistusastmega sõnu ei kasutata. Mõlemas näites on variatiivne side- ase- ja määrsõnade kasutus. Palju on mõlemal juhul kasutatud ka otsest kordust ning üldlaiendeid.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et tasandeid ei erista niivõrd erinevate sidususe liikide kasutamine (ka I tasandi jutustuses võib esineda erinevaid sidususe liike) vaid just kasutatud vahendite eesmärgipärasus ja adekvaatsus. Reeglina kasvab kõrgemal tasandil erinevate sidususe vahendite hulk nii liigiti kui arvuliselt. Eelkõige muutub kasutus aga sihipärasemaks st kasutatud vahend teostab oma eesmärgi ning teeb jutustuse sidusamaks.

ARUTELU

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli võrrelda vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuure 5-6-aastastel eakohase kõnearenguga ning alakõnega lastel. Jutustuste mikrostruktuure uurides võrreldi ja analüüsiti jutustuste mahtu, erinevaid grammatiliste ja leksikaalsete vormilise sidususe vahendite kasutust ning kasutatud sidususe vahendite adekvaatsust. Eeldati, et 6-aastaste laste jutustused on sidusamad (st kasutatakse rohkem ja erinevaid vormilise sidususe vahendeid), võrreldes 5-aastaste lastega, ning EK laste jutustuste mikrotasand on struktureeritum võrreldes AK lastega. Oletati, et laste ümberjutustustes kasutatakse märkimisväärselt harvem ning vähem erinevaid keelelisi sidususe vahendeid kui esitatud originaaljutustuses. Samuti eeldati, et vahendatud jutustuste mikrotasand on paremini struktureeritud võrreldes vahendamata jutustustega. Ehkki uuritud lasterühmad ei erinenud kõigi uuritud mikrostruktuuri tunnuste osas statistiliselt oluliselt, võib siiski väita, et püstitatud hüpoteesid leidsid kogutud andmeid analüüsides ja võrreldes kinnitust.

Erinevad uurijad on ühel meelel, et vanuse kasvades muutuvad jutustused struktuurilt ja keeleliselt vormistuselt keerukamaks (Foster-Cohen, 1999; Raadla, 2005). Üldiselt ei peeta jutustuste mahtu oluliseks tekstiloomes arengu näitajaks, sest lausete või sõnade suurem hulk ei pruugi tähendada sisult ja vormilt struktureeritumat jutustust. On võimalik, et jutustuse mahu suurenemine on mõningatel juhtudel tingitud muuteoperatsioonide puudulikust valdamisest. Seega ei pruugi vanus olla positiivses korrelatsioonis jutu pikkusega. Siiski on leitud, et reeglina on vanemate laste jutustused pikemad nii lausungite keskmise arvu kui pikkuse osas (Karlep, 1999). Suuresti mõjutab laste jutustusi see, kuidas neile jutustamisaines esitatud on. Dube jt (2002) leidsid, et mahult pikemad on verbaalselt esitatud tekstide ümberjutustused ja lühemad üksnes piltide järgi koostatud jutukesed. Käesolevas töös olid kuueaastaste laste ümberjutustused nooremate laste jutustustest veidi pikemad nii sõnade kui ka lausungite koguarvu poolest, aga ka lausungite keskmise pikkuse poolest. Sarnaseid tulemusi kirjeldab oma töös ka Arnek (2007), kelle andmeil oli 5-6-aastaste laste ümberjutustuste mahu erinevus statistiliselt oluline. Käesolevas töös statistiliselt olulist erinevust ei ilmnunud. Algtekstiga võrreldes olid jutustused märkimisväärselt lühemad. Kõige lähedasemad tulemused originaaljutustuse ning laste ümberjutustuste vahel olid lausungite keskmiste pikkuste osas, laste lausungid olid keskmiselt 1,5 sõna võrra lühemad kui originaaljutustuse laused. Ruuli (2009) ning Arneki (2007) andmeil 5-6-aastaste laste vahendamata jutustused mahu osas ei erine. Ümberjutustuse puhul võis nimetatud tulemust

mõjutada vanemate laste suurem mäluhaht, kuna lastele esitatud tekst oli suhteliselt mahukas. EK laste jutustused võrreldes AK lastega olid oluliselt pikemad, seda nii vahendatud kui vahendamata tekstiloomes. Iseseisvate ning ümberjutustuste mahu võrdlus näitas, et vahendatud jutustused olid pikemad võrreldes vahendamata jutustustega kõikidel gruppidel.

Kuna liitlauseid eeldavad sidususe vahendite kasutust, võrdlesin ka liitlause osakaalu jutustustes. Liitlause kasutamine eeldab muuteoperatsioonide valdamist, seetõttu on loogiline eeldada, et 6-aastaste jutustustes on nende osakaal suurem kui 5-aastastel lastel ning AK lastel väiksem kui EK lastel. Originaaljutustuses on liitlauseid 40,1%, laste jutustustes on see märgatavalt väiksem (EK lastel 28,2% ning AK lastel 21,4%). Varasemad uurijad (Ruul, 2009; Balkašina, 2008; Arnek, 2007) on märkinud, et 5-6-aastaste laste vahendamata jutustustes ei esine rühmadevahelisi erinevusi liitlause osakaalu osas. Arnek (2007) leidis, et ümberjutustustes oli vanematel lastel liitlausungite osakaal oluliselt suurem. Käesolevas uurimuses ei leitud liitlause osakaalus erinevust 5-ja 6-aastaste laste ümberjutustustes. Võrreldes EK lastega on AK laste ümberjutustustes liitlauseid ligi 7% vähem. Ootuspäraselt suurem on liitlause osakaal ümberjutustustes iseseisvate jutustustega võrreldes.

Varasemate uurijate (Arnek, 2007; Balkašina, 2008) tulemused ei võimalda üheselt väita, et 6-aastaste laste jutustused oleksid 5-aastaste lastega võrreldes sidusamad. Põhjuseks võib pidada erinevaid lähtepositsioone sidususe vahendite kodeerimisel, nende analüüsimisel ning võrdlemisel. Arnek (2007) alustas sidususe hindamist jutustuste rühmitamisega eelnevalt vormilise sidususe vahendeid hindamata, Balkašina (2008) arvestas kodeerimisel küll erinevaid leksikaalseid ning grammatilisi vahendeid sidususe saavutamiseks, kuid analüüsimiseks jaotas jutustused nelja rühma. Seega võrdlesid eelpool nimetatud autorid oma töödes 5-6-aastaste laste jutustuste sidusust tasandite vahelise jaotuvuse järgi. Oluliselt spetsiifilisemalt on vormilise sidususe vahendite kasutamist 5-6-aastastel EK ja AK laste vahendamata jutustustes analüüsinud ja võrrelnud Ruul (2009).

Käesolevas töös analüüsi sarnaselt Ruuli (2009) uurimusele üheksat keelelise sidususe vahendit. Leksikaalsetest vahenditest olid vaatluse all asesõnad, määrsõnad, otsene kordus, sünonüümid ning eriüldistusastmega sõnad. Grammatilistest vahenditest jälgiti sidesõnade, üldlaiendi, tegusõna ühtse ajavormi ning ellipsi kasutust. Uurimuse tulemused näitasid, et 5-aastased kasutasid ümberjutustustes keskmiselt 6,1 ning 6-aastased 6,6 erinevat liiki sidususe vahendit. AK lapsed kasutasid keskmiselt 5,3 erinevat vahendit sidususe eesmärgil. EK lapsed kasutasid ümberjutustustes erinevaid sidususe vahendeid AK lastega võrreldes oluliselt rohkem. Iseseisvas jutustuses kasutati statistiliselt oluliselt vähem erinevaid

sidususe vahendeid (5-aastased 3,5, 6-aastased 3,8 ning AK lapsed 2,5) ümberjutustustega võrreldes. Seega võib väita, et vanuses 5 kuni 6 aastat ei arene oluliselt edasi oskus seostada teksti vormiliselt, samas näitab arengupotentsiaali see, et ümberjutustused on iseseisvatest jutustustest oluliselt sidusamad, st lapsed oskavad näidise eeskujul kasutada vormilise sidususe vahendeid. Crystal (1987) on leidnud, et lapsed ei suuda jutustusi genereerides samaaegselt arvestada nii sisu kui vormiga. On võimalik, et ümberjutustuste puhul ei ole vaja nii suurt tähelepanu pöörata teksti organiseerimisele ja mõttelisele programmeerimisele, mistõttu vabaneb mäluressurssi lausungite planeerimisele ja vormi jälgmisele.

Sidususe vahenditest kõige tuntumad ning jutustustes ka enim kasutatavad on sidesõnad. Erinevus originaaljutustuse ning ümberjutustuse vahel seisnes selles, et esimesel juhul kasutati sidesõnu enamasti osalause ühendamiseks, ümberjutustustes aga täistähenduslike lausete ühendamiseks. Vastavat tulemust prognoosis ka liitlausete vähenemine osakaal laste jutustustes. Samas tuleb esile tõsta asjaolu, et EK lapsed kasutasid oluliselt rohkem sidesõnu osalause ühendamiseks AK lastega võrreldes ning osalauseid ühendavatest sidenditest oli EK lastel oluliselt rohkem alistavaid sidendeid ehk teisisõnu tõid EK lapsed rohkem esile põhjus-tagajärg seoseid. 6-aastased kasutasid ümberjutustustes keskmiselt ühe sidendi rohkem võrreldes 5-aastastega ning EK lapsed kasutasid pea kaks sidendit rohkem kui AK lapsed. Võrreldes iseseisva jutustusega kasutasid kõikide rühmade lapsed ümberjutustustes üle kahe sidendi rohkem. Erinevus oli statistiliselt oluline. Kõige enam kasutati nii originaaljutustuses kui laste vahendatud ja vahendamata jutustustes sidesõnu *ja/ning*. EK lapsed on võrreldes AK lastega oluliselt rohkem kasutanud sidesõna *et*. Nimetatud sidesõna kasutasid EK lapsed ümberjutustuses oluliselt sagedamini kui iseseisvas jutustuses. Vähem on kasutatud sidesõnu *siis, ja siis, aga* jt. Varasemad uurijad on leidnud, et vahendamata jutustustes ei esine 5-6-aastaste rühmade vahel olulisi erinevusi sidendite hulgas ega ka sidendite tüüpide osas. Käesoleva töö tulemusi arvestades võib nõustada sellega, et erinevusi pole sidendite tüüpide osas, ent ilmneb sidendite kasutussageduses. 5-aastased kasutasid 6-aastastest oluliselt rohkem sidesõnu *ja/ning*, 6-aastased aga oluliselt rohkem sidesõnu *ja siis*. AK lapsed kasutasid EK lastega võrreldes oluliselt harvem sidesõnu *et, ja siis* ning oluliselt sagedamini sidendit *siis*.

Asesõnade korrektne kasutus on oluline tegur nii jutustuse sidususe kui terviklikkuse saavutamisel. Kirjanduse andmeil esineb asesõnadega liialdamist noorematel lastel, eriti iseloomulik on see aga alakõnega lastele (Hallap ja Padrik, 2008; Karlep, 1999). Käesolevas töös kajastus asesõnadega liialdamine asesõna kasutamise vigadena. Uuringu tulemused

näitasid olulist erinevust korrektselt kasutatud asesõnade sageduses 5-6-aastaste lastel. 6-aastased kasutasid keskmiselt 2,7, 5-aastased keskmiselt ühe asesõna vähem ehk 1,7 asesõna jutustuse kohta. Korrektsel kasutasid AK lapsed oluliselt vähem asesõnu (so. 1,2 asesõna jutustuse kohta) kui EK lapsed. Vahendamata jutustustes kasutati oluliselt vähem asesõnu võrreldes vahendatud jutustustega.

Ellipsi kasutus nõuab erilist keelelist kompetentsust selleks, et mõista millal võib teabe jätta esitamata, ilma et see raskendaks kuulajal tekstist aru saada. Võiks eeldada, et vanemad lapsed on selles osas pädevamad. Sidususe vahendite kasutussageduse analüüsist selgus, et vanemad lapsed kasutasid ümberjutustustes ellipsit oluliselt rohkem (so. 1,7), nooremad lapsed kasutasid ligi ühe ellipsi vähem (0,8). AK lapsed kasutasid 1,2 ellipsit jutustuses kuid erinevus EK lasterühmast ei ole oluline. Vahendatud jutustustes kasutati ellipsit oluliselt rohkem kui vahendamata jutustustes.

Leksikaalsetest vahenditest kasutati enim määrsõnu. Määrsõnade kasutus võimaldab kuulajal orienteeruda jutustuse ajas ja kohas, aga ka muudes olulistes nüanssides. Ruuli (2009) tulemused vahendamata jutustuste kohta näitasid, et 5-aastased kasutasid oluliselt vähem nii aja- kui kohamäärsõnu võrreldes 6-aastastega ning AK lapsed kasutasid oluliselt harvem määrsõnu võrreldes EK lastega. Vahendatud jutustusi analüüsides selgus, et kõik rühmad kasutasid ümberjutustustes oluliselt rohkem määrsõnu kui iseseisvas jutustuses. AK lapsed kasutasid neid EK lastega võrreldes oluliselt vähem. Kõige rohkem kasutati viisi/seisundimäärsõnu, kõige vähem rõhumäärsõnu. Määrsõnade kasutamise hindamisel võisid olla erinevused kodeerimisel. Ruuli (2009) arutelust selgus, et ta on määrsõnadeks pidanud ka asemäärsõnu, mis minu töös kajastusid kui asesõnad või asesõna kasutuse vead.

Otsese korduse kasutamisel ümberjutustustes rühmadevahelisi olulisi erinevusi ei esinenud. Siiski võib öelda, et reeglina kasutasid 6-aastastel EK lapsed otsest kordust kõige sagedamini ning AK lapsed kõige harvem. Kõik rühmad kasutasid otsest kordust vahendatud jutustuses oluliselt rohkem, võrreldes vahendamata jutustusega.

Samade objektide nimetamiseks eriüldistusastmega sõnu ning sünonüüme kasutades võimaldab see jutustuses vältida sõnakordusi. Nimetatud leksikaalsete vahendite kasutus oli jutustustes harv ning ühegi rühma vahel olulist erinevust ei esinenud. Siiski kasutati sünonüüme ja eri üldistusastmega sõnu ümberjutustustes oluliselt rohkem võrreldes iseseisva jutustusega.

EK lapsed kasutasid ümberjutustustes keskmiselt 1,85 üldlaiendit, AK lapsed kasutasid üldlaiendit oluliselt vähem (so. 0,95). Vahendi kasutamise osas oli oluline erinevus

just EK ja AK laste vahel. Võrreldes iseseisva jutustusega kasutasid kõik rühmad vahendit ümberjutustustes jällegi oluliselt sagedamini.

Võrdlesin rühmi ka nende laste alusel, kes kasutasid mingit vahendit vähemalt korra oma jutustuses. Reeglina oli 6-aastaste laste hulgas selliseid lapsi rohkem võrreldes 5-aastaste lastega. Erandiks olid määrsõnu, sünonüüme ja üldlaiendit kasutanud laste osakaal. Määrsõnu ja üldlaiendeid kasutanud laste osakaal oli vanuserühmades samaväärne. Oluliselt rohkem oli asesõnu, rõhumäärsõnu ning ellipsit kasutanud 6-aastasi lapsi. Reeglina oli vahendeid kasutanud AK lapsi EK lastega võrreldes vähem. Oluliselt vähem oli asesõnu, ajamäärsõnu ning üldlaiendeid kasutanud AK lapsi. Vähemalt ühel korral otsest kordust kasutanud AK lapsi oli EK lastest rohkem. Kõikide (va. ajamäärsõnade) sidususe vahendite kasutajate osakaal oli vahendatud jutustustes suurem.

Grammatiliste siduvate vahendite hulka kuulub ka tegusõna sama ajavormi kasutus. Üheski uuritud ümberjutustuses ei kasutatud ainult oleviku ajavorme. Enamasti eelistati minevikuvormi. Ka nendes jutustustes, kus kasutati ajavorme vaheldumisi, olid ainult üksikud lausungid olevikus. Lasterühmade vahel olulist erinevust ajavormide kasutamise osas ei esinenud. Siiski saab välja tuua, et 6-aastased EK lapsed kasutasid ühtset ajavormi kõige sagedamini ning AK lapsed kõige harvemini. Võrreldes iseseisva jutustusega, kasutasid EK lapsed ümberjutustustes ühtset ajavormi oluliselt sagedamini.

Mitmed autorid on vigade analüüsi pidanud oluliseks näitajaks eristamaks AK lapsi EK lastest (Liles jt, 1995; Hoffman, 2009). Käesoleva töö uurimustulemuste analüüs toetab varasemate uurijate oletust. Uurimuse tulemustest selgus, et 5-aastased lapsed eksisid sidususe vahendite kasutamisel sagedamini kui 6-aastased. Ka AK lastel esines EK lastega võrreldes vigu rohkem. Sidususe adekvaatsus oli 5-aastastel oluliselt väiksem 6-aastastest ning AK lastel oluliselt väiksem EK laste omast. Seega kinnitab sidususe vahendite kasutamisel tehtud vigade ning adekvaatsuse analüüs, et EK 6-aastased lapsed kasutavad ümberjutustustes sidususe vahendeid sagedamini ning eksivad oluliselt harvem kui 5-aastased ning AK lapsed kasutavad vormilise sidususe vahendeid EK lastega võrreldes harvem kuid eksivad oluliselt sagedamini. Kuna Ruul (2009) ei analüüsinud oma töös vahendamata jutustustes tehtud vormilise sidususe vahendite kasutamisel tehtud vigu, ei saanud vastavaid tulemusi iseseisvas ja ümberjutustuses võrrelda.

Ruul (2009) kirjeldas oma töös nelja sidususe tasandit. Jutustuste sidususe hindamisel arvestas ta keeleliste ja grammatiliste vahendite kasutamist, kuid tasandite kirjeldustesse tõi sisse ka semantilise sidususe aspekti. Käesolevas töös sisulist sidusust ei arvestatud.

Jutustuste tasandite vaheline jaotuvus tõestas, et 6-aastaste ümberjutustused on vormiliselt sidusamad kui 5-aastaste omad ning EK laste ümberjutustused on sidusamad kui AK laste omad. Võrreldes iseseisvate jutustustega ilmnas, et ümberjutustuste korral vähenes madalama tasandite jutustuste hulk ning suurenes kõrgemate tasandite jutustuste hulk AK lastel mõnevõrra ning EK lastel statistiliselt olulisel määral.

Tulemuste võrdleva analüüsi alusel võib öelda, et EK vanemad lapsed kasutavad nooremate lastega võrreldes sidususe vahendeid sagedamini. EK lastega võrreldes kasutavad AK lapsed erinevaid vahendeid harvem. Samuti saab öelda, et ümberjutustustes kasutatakse iseseisvast jutustusest rohkem sidususe vahendeid. Samas ei saa nende andmete alusel teha lõplikku järeldust, kuna tulemusi võib mõjutada vahendatud ja vahendamata jutustuste erinev aines ja sisu. Laste iseseisva jutustuse uurimiseks kasutati pildiseeriat *Palli lugu*, ümberjutustuste uurimiseks *Lumememme lugu*. On võimalik, et lumememme ehitamine on lastele tuttavam situatsioon kui vee ääres palli mängimine. Selleks, et selgitada, kas ja kuidas mõjutab pildiseeria sisu vormiliste sidususe vahendite kasutamist vahendatud ja vahendamata jutustustes, võiks uurida sarnaseid lasterühmi lastes iseseisvalt jutustada *Lumememme lugu* ning ümberjutustada *Palli lugu*. Seejärel saab võrrelda vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuure sõltuvalt loo sisust erinevatel lasterühmadel (so. 5- ja 6-aastased EK lapsed ning EK ja AK lapsed). Kindlasti tuleks ka iseseisva jutustuse mikrostruktuuri analüüsil arvestada vormilise sidususe saavutamisel tehtud vigu.

Jutustuste mikrostruktuure analüüsides ning nende alusel jutustusi tasandite vahel rühmitades selgus, et sama tasandi jutustused võivad sisu poolest olla väga erinevad. Oli jutustusi, mille vormiline sidusus oli hea, kuid sisuline sidusus mitte ning vastupidi. Sellest tulenevalt tuleks edaspidi kindlasti leida võimalusi jutustuste sisulise sidususe analüüsimiseks ning hindamiseks. Üks võimalus selleks on kasutada sarnaselt Balkašina (2007) ning Adamka (2008) töödele Stein'i ja Glenn'i (1979) poolt esitatud episoodi struktuuri mudelit. Episoodi struktuuri mudeli alusel on võimalik hinnata jutustuse makrostruktuuri, ent lisaks sellele on vaja välja töötada hindamissüsteem, mis võimaldaks samaaegselt hinnata nii jutustuse vormi kui sisu.

Käesoleva uurimuse tulemusi kokku võttes võib öelda, et 5-6-aastaste laste vahendatud ja vahendamata jutustuste mikrostruktuuride hindamine võimaldab eristada alakõnega lapsi eakohase kõnearenguga lastest ning määratleda laste tekstilooma oskuse potentsiaalset arenguvalda.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Adamka, A.** (2008). *6-8 aasta vanuste laste suuliste jutustuste makrostruktuur*. Magistritöö. Tartu.
- Arnek, P.** (2007). *Viie- ja kuueaastaste eakohase arenguga laste vahendatud ja vahendamata tekstilooma*. Bakalaureusetöö. Tartu.
- Balkašina, M.** (2008). *5- ja 6-aastaste eakohase arenguga laste sidusa teksti loome pildiseeria järgi*. Magistritöö. Tartu.
- Bae, J.** (2007). Development of English Skills NeedNot Suffer as a Result of Immersion Grades 1 and 2 Writing Assessment in a Korean/English Two-Way Immersion Program. *Language Learning*, 57 (2), 299-332.
- Botting, N.** (2002). Narrative as a tool for the assessment of linguistic and pragmatic impairments. *Child Language Teaching and Therapy*, 18, 1-21.
- Cain, K.** (2003). Text comprehension and its relation to coherence and cohesion in children's fictional narratives. *British Journal of Developmental Psychology*, 21, 335-351.
- Crystal, D.** (1987). Towards a "bucket" theory of language disability: taking account of interaction between linguistic levels. *Clinical linguistics & phonetics*, vol 1, no 1, 7-22.
- van Dijk, T. A.** (1976). Narrative Macro-structures. Logical and Cognitive Foundations. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 1, 547-568.
- van Dijk, T. A. Kintsch, W.** (1983). *Strategies of Discourse comprehension*. New York: Academic Press.
- Dube, R. V., Hayward, D., Schneider, P.** (2002). *The Edmonton Narrative Norms Instrument*. The University of Alberta. <http://www.rehabmed.ualberta.ca/spa/enni/>.
- Foster-Cohen, S. H.** (1999). *An introduction to child language development*. London; New York: Longman.
- Hallap, M. Padrik, M.** (2008). *Lapse kõne arendamine. Praktilisi soovitusi kõnelise suhtlemise kujundamisel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Halliday, M.A.K., Hasan, R.** (1976). *Cohesion in English*. London and New York: Longman.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R.** (1989). *Language, context, and text*. Oxford University Press, Oxford, UK.
- Hoffman, L.M.** (2009). The Utility of School-Age Narrative Microstructure Indices: INMIS and the Proportion of Restricted Utterances. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 40, 365-375.
- Hughes, D., McGillivray, L., Schmidek, M.** (1997). *Analysis of Narrative Language. Guide to Narrative Language*. Wisconsin: Thinking Publications Eau Claire.
- Justice, L.M., Bowles, R.P., Kaderavek, J.N., Ukrainetz, T.A., Eisenberg, S.L, Roland, B.** (2006). The index of narrative microstructure: a clinical tool for analyzing school-age children's narrative performance, *American Journal of Speech-Language Pathology*, 15, 1-15.
- Kaderavek, J. N., Sulzby, E.** (2000). Narrative Production by Children With and Without

- Specific Language Impairment, *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 43, 34-49.
- Kasik, R.** (2007). *Sissejuhatuse tekstiõpetusse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, K.** (1998). *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, K.** (1999). *Emakeele abiõpe I. Üldküsimused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, K.** (2003). *Kõnearendus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Leinonen, E., Letts, C. Smith, B. R.** (2000). Narratives and story telling. *Children's Pragmatic Communication Difficulties* (92-124). London: Whurr.
- Liles, B.Z., Duffy, R. J., Merritt, D.D., Purcell, S.L.** (1995). Measurement of Narrative Discourse Ability in Children with language Disorders. *Journal of Speech & Hearing Research*, 38, 415-426.
- Merritt, D., B.Z. Liles.** (1987). Story Grammar Ability in Children With and Without Language Disorder: Story Generation, Story Retelling, And Story Comprehension. *Journal of Speech and Hearing Research*, 30, 539-552.
- Pence, K., Justice, L. M., & Gosse, C.** (2007). *Narrative Assessment Protocol*. Columbus, OH: Preschool Language and Literacy Lab, The Ohio State University.
- Perfetti, C.A., Frishkoff, G.A.** (2008). The Neural Bases of Text and Discourse Processing. *Handbook of The Neuroscience of Language* (165-167). Stemmer, B., Whitaker, H.A: Elsevier Ltd.
- Raadla, R.** (2005). *Kohesioon 5-aastaste laste narratiivides*. Bakalaureusetöö. Tartu
- Ripich, D. N., Griffith, P. L.** (1988). Narrative Abilities of Children with Learning Disabilities and Nondisabled Children: Story Structure, Cohesion, and Propositions. *Journal of Learning Disabilities*, 21, 165-173.
- Shapiro, L. R., Hudson, J. A.** (1999). Tell me a Make-Believe Story: Coherence and Cohesion in Young Children's Picture-Elicited Narratives. *Developmental Psychology*, 27, 960-974.
- Southwood, F. Russell, A. F.** (2004). Comparison of Conversation, Freeplay, and Story Generation as Methods of Language Sample Elicitation. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 47, 366-376.
- Stein, N. L., Glenn, C. G.** (1979). An Analysis of Story Comprehension in Elementary School Children. In R. O. Freedle (Ed.). *New Directions in Discourse Processing* (53-67). Norwood, New Jersey: Ablex.
- Õim, H.** (1981). Tekst ja selle mõistmine. Eesti keele grammatika probleeme. *Töid eesti filoloogia alalt VIII* (106-122). Tartu: TRÜ Toimetised 574.

Lisa 1

Katseisikud

	EK				AK			
Lasteaed	5-aastased		6-aastased		5-aastased		6-aastased	
	P	T	P	T	P	T	P	T
Tartu Lasteaed Helika		2		1				
Haapsalu Lasteaed Tõruke		2		3				
Sõmeru Lasteaed	1		1	3				
Tartu Lasteaed Tähtvere	1	3	1					
Rakke Lasteaed	1	1						
Tartu Kesklinna Lastekeskus		2						
Püssi Lasteaed		2		1				
Tartu Lasteaed Pääsupesa	1	4	2					
Tallinna Lasteaed Karikakar	2	3	3	3				
Viljandi Lasteaed Männimäe		2					1	
Kiviõli Lasteaed	1		1					
Tabasalu Lasteaed	3							
Tartu Lasteaed Rukkilill		2		1				
Olustvere Lasteaed Piilu	2		1					
Saku Lasteaed Päiksekild			7	4				
Puiga Lasteaed			1					
Tallinna Lasteaed Lepatriinu			1		1			
Võru Lasteaed Okasroosike					1			
Tallinna Lasteaed Kraavikröll					1		1	
Tallinna Kõneravilasteaed Kannike							1	
Tallinna Lasteaed Pallipõnn					3		1	
Tartu Lasteaed Nukitsamees					2			
Võru Lasteaed Sõleke				1				
Tallinna Kalamaja Lasteaed						1		1
Roiu Lasteaed Kukupai								1
Tallinna Kopli Lasteaed								1
Rakvere Lasteaed Triin					1			1
Tartu Lasteaed Piilupesa						1		
Tartu Lasteaed Ristikhein					1			1
Kohila Lasteaed Männi			1	3				
Jõgeva Lasteaed Rohutirts							1	
KOKKU	12	23	19	20	10	2	5	5

Lumememme lugu

Oli ilus talvepäev. Päike paistis ja maad kattis valge lumi. Pille ehitas aias vahvat lumememme. Mati tuli ka õue mängima.

Ta nägi Pillet ning läks tüdruku juurde. Mati tahtis koos Pillega lumememme teha. Poiss märkas, et lumememmel ei ole veel pead.

Seetõttu otsustas ta ka ühe palli veeretada. Mati hakkas innukalt tegutsema. Ta veeretab ja veeretab, kuni pall oli hästi suur. Seejärel tõstis Mati pea lumememme otsa. Pille vaatas seda ehmunult pealt. Tüdruk kartis, et tema lumememm võib katki minna.

Ja nii juhtuski. Lumememm vajus lössi. Luud kukkus maha ja nõõbidki pudenesid eest ära. Viimane pall oli tõesti liiga raske.

Mati ehmus. Ta ei teadnud, et nii suur pall ei sobi lumememme peaks. Pille nägi, et tema lumememmest ei ole midagi alles jäänud ja lonkis nuttes toa poole. Mati aga jäi kurva näoga aeda seisma. Tal oli kahju, et ta tüdruku lumememme kogemata ära lõhkus.

Manuaal

- 1.1.Ütle: “MUL ON KAASAS TOREDAD PILDID. NENDE PILTIDE JÄRGI SAAB TEHA JUTUKESE. MA JUTUSTAN SULLE NENDE PILTIDE JÄRGI ÜHE LOO. SINA VAATA PILTE JA KUULA MINU LUGU. KUI MA OLEN LÕPETANUD, ON SINU KORD MULLE SEDA SAMA LUGU JUTUSTADA. MINA VÕTAN SINU JUTUKESE LINDI PEALE.”
- 1.2.Aseta lauale esimene pilt, lase lapsel seda umbes 5 sekundi jooksul vaadata. Seejärel jutusta (selgelt, ilmekalt, kiirustamata). Tee samamoodi kõikide piltidega (pildid esita ükshaaval, lase iga pilti 5 sekundit enne jutustamist vaadata).
- 1.3.Istu lapsele vastu teisele poole lauda. Ütle: “VAATA, SEE ON(MINGI TEGELANE, NT MÕMMI). TEMA EI NÄINUD PILTE EGA KUULNUD JUTTU. RÄÄGI SINA TALLE SEE LUGU! KUI SA OLED JUTUSTAMISEKS VALMIS, ÜTLE MULLE. SIIS MA PANEN MAKI KÄIMA.”
- 1.4.**Lülita diktofon sisse.** DIKTEERI ISE DIKTOFONILE (1) **LAPSE NIMI**, (2) **VANUS**, (3) **LASTEAED**, (4) **TEKSTI TÜÜP** (ÜMBERJUTUSTUS VÕI ISESEISEV JUTUSTUS).
- 1.5.Lase lapsel jutustada, ole kannatlik pikkade pauside ajal. Julgustamisvõimalused: eelkõige peanoogutused, silmside, naeratus. Kui paus väga pikk, võib last ergutada ka avatud küsimuste abil: JUTUSTA EDASI! RÄÄGI EDASI! Kui laps ütleb midagi arusaamatut (vaikselt, ebaselgelt), ütle: “MA EI KUULNUD, MIDA SA ÜTLESID. PALUN ÜTLE SEE UUESTI!”
- 1.6.Kui laps on lõpetanud, kiida teda (“TUBLI! SEE OLI TORE JUTUKE! MULLE MEELDIS SU JUTUKE!” vm)!
- 1.7.Ütle: “NÜÜD MA KÜSIN MÕNED KÜSIMUSED SELLE LOO KOHTA. SINA PALUN VASTA.” Esita küsimused ükshaaval (vt lisa 1), lase lapsel rahulikult mõelda. Ära anna lapse vastuse õigusele hinnangut (õige või vale), reageeri vaid peanoogutuse või lühirepliigiga JAH, AHAH vm. Kui laps ei vasta – korda küsimust, lisades lause ette “MIS SA ARVAD?”. Kui laps vastab “ei tea”, küsi MÕTLE! MIS SA ARVAD? ja korda küsimust. Kui laps ka teist korda ei vasta või ütleb “ei tea”, jätkka järgmise küsimusega. Kui laps ütleb midagi arusaamatut (vaikselt, ebaselgelt), küsi: “MA EI KUULNUD, MIDA SA ÜTLESID. PALUN ÜTLE SEE UUESTI!” Kui kõik küsimused on küsitud ja neile vastatud, **lülita diktofon välja**.

Transkribeerimisjuhend

1. Alustuseks pane kirja kogu lindistatud tekst.

Pane kõik sõnad kirja täpselt nii, nagu need on hääldatud (*sis, vä, nimodi, kule, ota, tegelt, õheksa*). Võõrsõnad pane kirja samuti vastavalt nende hääldusele (*jes, hellou, stoori*), mittekirjakeelsed liitsõnad kirjuta kokku (*onju, nojah, eksole*). Üneemide märkimine: lühikesed ühekordse tähega *e, a, ä* ja pikad kahekordse tähega ja neile järgi venitusmärk *aa, ee, ää*: Köhatused märgi *khm*.

Osalejate märkimine: katsealuse lapse repliikide ette osalejat ei märgita, testi läbiviija ütluste ette märgitakse suurtäht T, millele järgneb koolon (T:). Testi läbiviija ütlused pane kursiivi, et nad eristuks lapse jutustusest.

Suure tähega märgitakse ainult nimed, kohanimed, lausungit alustatakse suure tähega ainult siis, kui see algab nimega, muidu väikse tähega.

Näiteks:

T: no räägi edasi.

2. Seejärel jaga tekst lausungiteks (märgid . ?)

Kõnevool jagatakse intonatsioonilisteks üksusteks. Lausungi lõpus on enamasti selgelt langev intonatsioon, mis osutab lõpetatust ja mida märgitakse punktiga (.). Tõusvat intonatsiooni lausungi lõpus tähistatakse küsimärgiga (?). Lausungi algust märgitakse järjekorranumbriga, lausungid algavad väikese tähega. Järjekorranumbriga tähista vaid need lapse lausungid, mis kuuluvad tema jutustusse (ära nummerda näiteks lausungit *Kas ma võin nüüd rääkima hakata?* vm). Alusta iga lausungit uelt realt.

Näiteks:

1. poiss ja tüdruk kelgutasid.

2. tüdruk sõitis alla ja põrkas vastu puud.

...

3. Märgi ära pikemad (2 sekundit ja pikemad) pausid (...). Pausi märk tuleb vajadusel lausungi sisse või peale intonatsiooni tõusu või langust tähistavat märki.

Näiteks: *meil oli see nii. (...)*

4. Edasi tuleks analüüsida üksiksõnu.

Märgi poolelijäänud sõnad (märk -, näiteks *tüdru-*), kokkuhääldatud liitsõnad märgi eraldi sõnadena (näiteks *jasiis* → *ja siis*), liitsõnade lahkühääldused aga märgi ühe sõnaga (*lume memm* → *lumememm*).

Ruuli (2009) poolt kirjeldatud sidususe tasandid

Esimese tasandi jutustuses on lausungid ja/või fraasid omavahel seostamata. Mõtete haakumine on nõrk. Kuulajal on raske loo sisust aru saada, sest jutustuses esinevad mõttelüngad. Jutustuses võib esineda ka infot, mis pole pildiga/teemaga seotud.

Teise tasandi jutustuses on lausete sisuline haakumine selgem kui I tasandi jutustustes. Jutustuses võivad jääda mainimata loo tegelased, st kuulajale jääb kas täiesti või osaliselt arusaamatuks, kellest on jutt. Objektidele viitavate asesõnade kasutus pole alati eesmärgipärane ning asesõnadega liialdamine tekitab kuulajas segadust. Palju esineb sõnakordusi, mis teevad jutustuse kuulajale ühekülgseks ja igavaks. Jutustuses võivad puududa sidesõnad või kasutatakse valdavalt ühte tüüpi sidesõnu. Enamasti on sidenditest kasutusel *ja, siis, ja siis*.

Kolmanda tasandi jutustuse alguses on kuulajale selgelt öeldud, kes on loo tegelased. Objektidele viitavate asesõnade kasutus on korrektne. Otsest kordust kasutatakse sidususe eesmärgil. Jutustuses võib esineda ka koha- ja ajamäärsõnu sidususe vahenditena. Kasutusel on 1-2 erinevat liiki sidesõnu. Tegusõnade ajavormid võivad veel olla segamini.

Neljanda tasandi jutustuses esineb lisaks III tasandi kirjeldamisel märgitud siduvatele vahenditele (objektile viitavad asesõnade, otsese korduse, koha- ja ajamäärsõnade kasutus) vähemalt üks järgmistest: eri üldistusastmega sõnad samade objektide nimetamiseks, sünonüümid, üldlaiend, ellips. Tegusõnadel on samad ajavormid. Jutustuses esineb vähemalt kahte erinevat liiki sidesõnu.

Lisa 6

Kodeerimise näited

Georg, 6a, Viljandi Männimäe, AK, vahendatud jutustus

Vormilise sidususe tasand: I

Erinevate korrektselt kasutatud sidususe vahendite arv: 4

Lausete jrk nr ja koguarv	Rinnastava või alistava seosega lütlauseid		Sõnade arv lauses	asesõnad	otsene sõna-kordus	eri üldistus-astmega sõnad	sünonüümid	määrsõnad	Side-sõnad		Üld-laiend	Tegusõna ajavorm	ellips
									T/L ühend.	O/L ühend.			
		Pille?											
1		olid Mati ja (...) T: <u>Pille</u> . Pille.	3										
		lumememme.											
2		<u>siis</u> kukkus müts <u>maha</u> .	4					+	+				-kelle?
								kohsm.					
3		<u>siis</u> kukkus <u>maha</u> .	3		+				+				
		kukkus maha siis.											
4		<u>siis</u> nemad lehmused haa?	4	-					+				
4	0	Kasutatud sidususe vahendid kokku.	14	1-	1	0	0	1	3	0	0	1	1-
									3				

Kaimar, 5a, Kiviõli lasteaed, EK, vahendatud jutustus

Vormilise sidususe tasand: II

Erinevate korrektselt kasutatud sidususe vahendite arv: 4

Lausete jrk nr ja koguarv	Rinnastava või alistava seosega lütlauseid		Sõnade arv lauses	asesõnad	otsene sõna-kordus	eri üldistus-astmega sõnad	sünonüümid	määrsõnad	Side-sõnad		Üld-laiend	Tegusõna ajavorm	ellips
									T/L ühend.	O/L ühend.			
1		lumememme ehitas?	2										-kes?
2		<u>siis</u> poiss see poiss veeretis <u>veel</u> ühe suure palli?	7						+		+		
3		ja ve- (...) ja <u>siis</u> läks ko- ja varises kokku <u>see</u> .	5	-				+	+				
								viisim.					
4		ja <u>siis</u> tüdruk läks koju.	5						+				
4	0	Kasutatud sidususe vahendid kokku.	19	1-	0	0	0	1	3	0	1	1	1-
									3				

Lisa 6

Kodeerimise näited

Agnes, 6, Sõmeru, EK, vahendatud jutustus

Vormilise sidususe tasand: II

Erinevate korrektseks kasutatud sidususe vahendite arv: 7

Lausete jrk nr ja koguarv	Rinnastava või alistava seosega liitlaused		Sõnade arv lauses	asesõnad	otsene sõna-kordus	eri üldistus-astmega sõnad	sünonüümid	määrsõnad	Side-sõnad		Üld-laend	Tegusõna ajavorm	ellips
									T/L ühend.	O/L ühend.			
1		lumepalli ehitas. (...)	2										“kes?”
2		tuli siis poiss õue. (...)	4						+				
3		aitas ka lumememme ehitada. (...)	4								+		+
4		ja siis ta veeretis ühe palli alla. (...)	7	+				+koham	+				
5		ja siis ta pani pani selle palli sinna lumememme peale.	9	+	+			+koham	+				
6		ja siis läks katki. (...)	4					+viisim	+				“mis?”
7		ja siis tüdruk hakkas nutma.	5						+				
8		ja siis ta läks (...) toa- tuppa.	5	+					+				
		ja poiss (...) ja poiss (...) ma ei tea.											
8	0	Kasutatud sidususe vahendid kokku.	40	3	1	0	0	3	6		1	1	1+ / 2-

Kaspar, 5a, Tln lasteaed Karikakar, EK, vahendatud jutustus

Vormilise sidususe tasand: III

Erinevate korrektseks kasutatud sidususe vahendite arv: 6

Lausete jrk nr ja koguarv	Rinnastava või alistava seosega liitlaused		Sõnade arv lauses	asesõnad	otsene sõna-kordus	eri üldistus-astmega sõnad	sünonüümid	määrsõnad	Side-sõnad		Üld-laend	Tegusõna ajavorm	ellips
									T/L ühend.	O/L ühend.			
		Pille. (...)											
		lumememme.											
1		siis tuli Mati. (...)	3						+				
		kolmandat palli. (...)											
2	+A	arvaski et nii suurt palli ei lähe ju vaja.	9					+rõhum		+	-+		+kes?
3		nii suurt palli ei saa ju panna lumememmele. (...)	8		+						+		
4	+A	Kar- aga Pille kartis et läheb ümber. (...)	6						+	+			“mis?”
5		justuski nii.	2					+viisim			+		
6		ja Pille hakkas nutma. (...)	4						+				
7	+R	ja Mati jäi nutma ja Pille läks tagasi.	8		+				+	+			
7	2A1R 3	Kasutatud sidususe vahendid kokku.	40	0	3	0	0	2	4 7	3	1-3+	1	1-1+

Kodeerimise näited

Andra, 5a, Haapsalu lasteaed Tõruke, EK, vahendatud jutustus

Vormilise sidususe tasand: IV

Erinevate korrektseks kasutatud sidususe vahendite arv: 7

Lausete jrk nr ja koguarv	Rinnastava või alistava seosega liitlaused		Sõnade arv lauses	asesõnad	otsene sõna-kordus	eri üldistus-astmega sõnad	sinonüümid	määrsõnad	Side-sõnad		Üld-laiend	Tegusõna ajavorm	ellips
									T/L ühend	O/L ühend.			
1		Pille hakkas lumememme ehitama. (...)	4										
2	+R	ükskord ta nägi ühte poissi <u>kelle</u> nimi oli Mati. (...)	9	+				+ ajam		+			
3	+A/R	<u>Mati</u> vaatas et lumememm on liiga väike <u>ja ta</u> hakkas {---} ehitama. (...)	11	+	+			+ rõhum		++			+mida?
4	+A	<u>siis</u> <u>Mati</u> nägi et pea on veel puudu.	8		+				+	+	+		
5		<u>ja</u> <u>Mati</u> otsustaski lumememme tegema hakat- lumepaad hakata tegema.	6		+				+		+		
6	+A	<u>ja</u> (...) <u>ta</u> vaatas et <u>lumememm</u> hakkab <u>katki</u> minema. (...)	8	+	+			+ viisim	+	+			
7		<u>ja</u> läk- <u>nii</u> juhtuski. (...)	3					+ viisim	+		+		
8	+R	<u>ja</u> Pille läks kurvalt ära <u>ja</u> poiss jäi <u>ka</u> kurvalt.	10		+				+	+	+		
8	3A/3R	Kasutatud sidususe vahendid kokku.	59	3	5			4	5	6	4	1	1
6									9				